

Βασίλης Μπογιατζής

Μοντερνισμός και γλωσσική κατασκευή τῆς Νιότης: ἡ συγκρότηση τῆς Νεολαίας στόν δημόσιο λόγο τοῦ Μεσοπολέμου

Εἰσαγωγή

Αὐτό τό ἄρθρο προσεγγίζει τά ὀμιλιακά ἐνεργήματα (speech acts) μεσοπολεμικῶν πολιτικῶν καί διανοουμένων, προερχομένων ἀπό τό σύνολο τοῦ πολιτικοἰδεολογικοῦ φάσματος, μέ κεντρικό ἄξονα τό πῶς συγκροτεῖται στό λόγο τους μιά διακριτή κοινωνική κατηγορία, ἡ Νιότη. Ἐπιδιώκει νά καταδείξει πῶς ὁ περί Νιότης λόγος τους συναρθρώνεται μέ τήν πεποίθηση ὅτι ἀποτελοῦν ἀποκλειστικούς διερμηνευτές τῶν πόθων τῆς «νέας γενιᾶς». Συσχετίζει δέ ρητά τήν ἐν λόγῳ συγκρότηση μέ μοντερνιστικούς τόπους διάχυτους στόν δημόσιο λόγο τῆς ἐποχῆς, ὅπως: ἡ ὑπέρβαση τῆς παρακμῆς καί τοῦ ἐκφυλισμοῦ, ἡ μανία γιά τή σωματική υἰγεία καί εὐρωστία, ἡ ἔγνοια γιά ἐξυγίανση, ἀνανέωση, ἰδεολογική, κοινωνική, πολιτική, ἠθική καί ἀνθρώπινη ἀναγέννηση, ἡ ἀναζήτηση νέων αἰσθητικῶν τρόπων, ἡ διαλεκτική ἀποκαλυπτικῶν φόβων καί ἐλπίδων λύτρωσης ἡ ὁποία τροφοδοτοῦσε ριζοσπαστικά πολιτικά σχέδια, καί τέλος, ἡ αἴσθηση τῆς κρισιμότητας τῆς ἐποχῆς συνυφασμένη μέ μιά ἐπιθυμία τρόπον τινά ἐπανεκκίνησης τοῦ χρόνου, συνδυασμός ὑποσχόμενος τόσο νέα ξεκινήματα ἱκανά νά πληρώσουν τό τρομακτικό ὑπαρξιακό/ἰδεολογικό κενό —ἀπόρροια τῆς χρεοκοπίας τῆς Μεγάλης Ἰδέας μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή—, ὅσο καί τό κλείσιμο μιᾶς ἀφόρητα ἀβέβαιης κατάστασης.

Μεθοδολογικοί ἄξονες καί θεωρητικό/ἱστορικό πλαίσιο

Ἡ διερεύνηση τῆς συγκρότησης τῆς Νιότης στή συνύφανσή της μέ μοντερνιστικές κατηγορίες πραγματοποιεῖται στή βάση δύο μεθοδολο-

Ἄ Βασίλης Μπογιατζής γεννήθηκε τό 1971 στήν Ἀθήνα.

γικῶν ἀξόνων. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τήν ἐπιλογή πολιτικῶν καί διανοουμένων οἱ ὅποιοι de facto ἄσκησαν ἐκτεταμένη ἰδεολογική ἐπιρροή στίς σύγχρονές τους ἐξελίξεις. Στόχος εἶναι νά ἐντοπιστοῦν στό λόγο τους τά ἰδιαίτερα ἐκεῖνα στοιχεῖα πού συγκροτοῦσαν αὐτή τήν κοινωνική κατηγορία τήν ἀναπόσπαστα δεμένη μέ τόν χρονικό ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος, οἱ μοντερνιστικοί τόποι, οἱ πολιτικές προτάσεις καί τά ἰδεολογικά διακυβεύματα —λ.χ. ὁ ἐκσυγχρονισμός καί ἡ παράδοση, ἡ ἐπιστημονική ἀνάπτυξη καί ἡ τεχνολογική ἐξέλιξη— μέ τά ὅποια ρητά τούς συσχέτιζαν, καθώς καί οἱ παρακμιακές ἐκεῖνες συνθήκες τίς ὁποῖες ἐπιχειροῦσε νά ὑπερκεράσει ἡ ἐπίκληση τῆς Νιότης. Ὁ δεύτερος ἀφορᾷ τήν πραγμάτευση τῶν ἀπόψεών τους in context. Ἡ ἀνάλυση τοποθετεῖται ἐντός ἑνός πλαισίου, ὅπου ἡ ἱστορική ἔκβαση εἶναι ἀβέβαιη καί ὁ ἰδεολογικός ἀγώνας ὀξύς. Ὁ Μεσοπόλεμος μελετᾶται ὡς τό ἀποκορύφωμα μιᾶς περιόδου κατά τήν ὁποία ὁ θεωρητικός λόγος τῆς αὐτονομίας καί τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, πού νομιμοποιοῦσε ἕνα συγκεκριμένο «παραδείγμα», ἀμφισβητεῖτο, ἐνῶ ἡ θεωρητική δράση στρεφόταν στό μετασχηματισμό τοῦ πολιτικοῦ ἀστερισμοῦ, τόν ὁποῖο αὐτός ὁ θεωρητικός λόγος ὑποβάσταζε. Σέ αὐτά τά συμφραζόμενα ποικίλες συνθήκες θεωροῦνταν εὐρέως ὡς προβληματικές καί νέοι λόγοι διατυπώνονταν ἀποσκοπώντας νά χειριστοῦν αὐτές τίς καταστάσεις, ἐκτρέποντας τή νεωτερική ὁρμή σέ προβλέψιμους καί συλλογικοῦ χαρακτήρα δρόμους: στίς ἐπεξεργασίες τῶν ἐπιλεγμένων πολιτικῶν καί διανοουμένων ὁ συνδυασμός Νιότης-μοντερνιστικοῦ ἤθους προσλάμβανε ἀποκαλυπτικές διαστάσεις, καθώς θεωρεῖτο ἰδεώδης γιά τήν παθιασμένα ἐπιζητούμενη ἀναγέννηση.

Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἐπιλεγμένοι πολιτικοί καί διανοούμενοι λειτούργησαν ὡς παραγωγοί ἰδεῶν ἐπιχειρώντας νά συγκροτήσουν τίς ἐρμηνευτικές κατηγορίες τῶν κοινωνικῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς τους: μίλησαν γιά τήν κρίση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τήν ἀνάγκη νέου ὀρισμοῦ τοῦ ἔθνους, ὀριοθέτησαν τό «κοινωνικό ζήτημα» καί τήν ἀνάγκη λήψης μέτρων κοινωνικῆς πολιτικῆς, προετοίμασαν διανοητικά τό ἔδαφος γιά τή λήψη τῶν σχετικῶν μέτρων, ἔδωσαν ἰδεολογικά ὄπλα σέ αὐτούς πού θεωροῦσαν φυσικούς καί προνομιακούς ἀκροατές τους· μέ ἄλλα λόγια, ἐπιχείρησαν νά συγκροτήσουν γλωσσικά καί ἐρμηνευτικά, μέ ἀντιμαχόμενους ὅπωςδήποτε τρόπους, τήν κοινωνική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τους. Κατά μία ἔννοια, ἀποτελοῦν ἐκπροσώπους διαφορετικῶν «παραδειγμάτων», ὅπως αὐτά ὀρίζονται ἀπό

τόν Κούν (Kuhn). Διατύπωσαν νομιμοποιητικούς θεωρητικούς λόγους πού υποβάσταζαν ἓνα ὀρισμένο θεσμικό πλαίσιο, ανέπτυξαν λόγους ἀμφισβήτησης τοῦ ἐν λόγω πλαισίου ἀναλύοντας τίς προβληματικές ὀψεις του καί ἀποπειράθηκαν νά συγκροτήσουν, προβαίνοντας σέ ἐννοιολογικούς μετασχηματισμούς, θεωρητικά πλαίσια χειρισμοῦ τῶν ἀναλυόμενων ὡς προβληματικῶν καταστάσεων.

Τά θεωρητικά ἐργαλεῖα, τά συμβατά μέ τίς προαναφερθεῖσες μεθοδολογικές ἐπιλογές εἶναι τριπλῆς φύσης. Καταρχάς, λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οἱ συνέπειες τῆς γλωσσικῆς στροφῆς στήν πρακτική τῆς ιστορικῆς κοινωνιολογίας: οἱ ἰδέες δέν θεωροῦνται ὡς ἐπιφανόμενες καί ἀπλές μορφές νομιμοποίησης «πραγματικῶν» αἰτιακῶν δυνάμεων, ὅπως τό οἰκονομικό συμφέρον καί ἡ ἐξουσία, ὡς παράγωγα ἐν τέλει «ψευδοῦς/ιδεολογικῆς συνείδησης», ἀλλά ὡς δυναμικά στοιχεῖα ἐντός μόνιμων θεσμικῶν τύπων, ὡς πράξεις πού μετασχηματίζουν ἢ ἀναπαράγουν μορφές κοινωνικῆς ρύθμισης μέ ἀπρόβλεπτο τρόπο. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐργασία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κοινωνική ζωὴ δέν εἶναι δυνατόν νά μελετηθεῖ περιεκτικά, ἂν δέν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι ἐκφράζουν τίς ζωές καί τή συνθήκη τους.¹ Τά κείμενα τῶν ἐπιλεγμένων πολιτικῶν καί διανοουμένων προσεγγίζονται —ἀκολουθώντας τόν Κουέντιν Σκίννερ (Quentin Skinner)— ὡς ὁμιλιακές πράξεις πού λειτουργοῦν ὡς ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ ἐναντίον μιᾶς συγκεκριμένης ὑπόθεσης. Τότε γίνεται κατανοητό ὅτι στήν οὐσία ἀποτελοῦν διάλογο, ἀφοῦ παίρνουν τή μορφή μιᾶς παρέμβασης σέ μιά προϋπάρχουσα ἢ ἐν ἐξελίξει διαμάχη.² Στόχος τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συγκρότηση ἑνός ἐξηγητικοῦ —πολεμικοῦ καί κατά συνέπεια διαλογικοῦ— πλαισίου ἀντιπαράθεσης, ὥστε νά καταστεῖ ἐφικτή ἡ ἀνάκτηση τῶν προθέσεων τῶν ἐμπλεκόμενων στή μεσοπολεμική διαμάχη, βάσει τῶν μοντερνιστικῶν κατηγοριῶν πού χρησιμοποιοῦν καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο συγκροτοῦν γλωσσικά τή Νιότη.

Ἐντούτοις —καί ἐδῶ προχωροῦμε πέρα ἀπό τή γονιμότητα τῆς προσέγγισης τοῦ Σκίννερ στήν κριτική τοῦ Πήτερ Βάγκνερ (Peter

¹ Peter Wagner, «As Intellectual History Meets Historical Sociology: Historical Sociology after the Linguistic Turn», G. Delanty καί E. F. Isin (ἐπιμ.), *Handbook of Historical Sociology*, Sage Publications, Λονδίνο 2003, σ. 168-179.

² Quentin Skinner, «Εἶναι ἀκόμα δυνατή ἡ ἐρμηνεῖα κειμένων;», μτφρ. Γ. Λαμπριάκος, ἐπιμ. Β. Κιντῆ, περ. *Ποίηση*, τχ. 30, φθινόπωρο-χειμῶνας 2007, σ. 5-18.

Wagner) σέ αυτόν— τά ἐξηγητικά πλαίσια δέν ἀρκεῖ νά εἶναι, καί δέν εἶναι, μόνο γλωσσικά. Μέ ἄλλα λόγια, ἀπαιτεῖται ἡ σύνδεση τῆς ἔμφασης στή γλώσσα καί στήν ἐρμηνευτικότητα τοῦ κόσμου ἀπό διαφορετικούς δρώντες μέ τήν περιεκτική μελέτη τῶν κοινωνικῶν μετασχηματισμῶν, ἡ σύνδεση τῆς διανοητικῆς ἀλλαγῆς μέ τίς κοινωνικές συνθήκες ἐντός τῶν ὁποίων αὐτή λαμβάνει χώρα, προκειμένου νά ἐντοπιστεῖ πῶς ἕνας ἰδεολογικός μετασχηματισμός πού ἀναστοχάζεται τό «ἔθνος», τήν «κοινωνία», τή φύση τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ, τό ρόλο τοῦ κράτους, τήν ἀνάδυση νέων κοινωνικῶν κατηγοριῶν καί ἐννοιολογήσεων, συνδέεται μέ πολιτικούς μετασχηματισμούς τοῦς ὁποίους καθιστᾷ δυνατούς καί οἱ ὁποῖοι ἀποκρυσταλλώνονται στό πεδίο τῶν θεσμῶν. Αὐτό πού χρειάζεται, δηλαδή, εἶναι νά ἐντοπιστεῖ καί νά περιγραφεῖ ἡ ἱστορική κατάσταση ἐντός τῆς ὁποίας συντελεῖται ἡ ἐννοιολογική δραστηριότητα τῶν δρώντων, ἡ ὁποία μέ τή σειρά της ὀδηγεῖ στή διάδοχη ἱστορική συνθήκη.³

Ἡ προσέγγιση τῆς νεωτερικότητας ἀπό τόν Π. Βάγκνερ ἀποτελεῖ σέ αὐτό τό σημεῖο τήν προσφορότερη θεωρητική βάση. Ὁ Βάγκνερ προσεγγίζει τόν Μεσοπόλεμο ὡς ἀποκορύφωμα ἐκείνης τῆς περιόδου τήν ὁποία ἀποκαλεῖ πρώτη κρίση τῆς νεωτερικότητας, ὅταν ἐπίδικο διακύβευμα τῆς διαμάχης ἦταν τό κλείσιμο τῆς ἀνυπόφορης ἐνδεχομενικότητας πού προκαλοῦσε ἡ ἐκτύλιξη τῶν νεωτερικῶν διαδικασιῶν. Δέν βρισκόταν μόνο ὁ οικονομικός φιλελευθερισμός στό στόχαστρο· τό ἴδιο ἀκριβῶς συνέβαινε καί μέ τίς ἰδέες τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἐπιστήμης. Περαιτέρω, ἡ αὐξανόμενη δύναμη τῆς ἐργατικῆς τάξης διάνοιγε τό δρόμο γιά μακρόπνοες πρωτοβουλίες καί ἰδέες συλλογικοῦ χαρακτήρα, ἐνῶ ἡ πολιτική ἀστάθεια δέν ἀπέκλειε τή δυνατότητα ἐπιβολῆς ριζικῶν αὐταρχικῶν λύσεων. Οἱ προτεινόμενες ὀργανωμένες πολιτικές λύσεις προέβαλλαν τόν καινοτόμο χαρακτήρα τους προπαγανδίζοντας ἕνα νέο ξεκίνημα ἐνάντια στήν «παρηκμασμένη» φιλελεύθερη νεωτερικότητα: ἡ δημιουργία νέων θεσμῶν, νέων ἀνθρώπων καί νέων ἰδεωδῶν, ἱκανῶν νά ἀναπληρώσουν τό κενό τῶν συντριμμένων παλαιῶν, δέσποζε στόν δημόσιο λόγο τῆς ἐποχῆς.⁴

³ P. Wagner, *Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity*, Polity Press 2008, σ. 247-264.

⁴ P. Wagner, *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, Λονδίνο καί Νέα Ὑόρκη, 1994, σ. 65-66, 73-88· τοῦ ἴδιου, «Sociological Reflections: The Technol-

Αυτή τήν αίσθηση —τρίτον— τοῦ νέου ξεκινήματος, τῆς ἔννοιας τοῦ *Aufbruch*, ἡ ὁποία δηλώνει ἕνα τέλος καί ταυτόχρονα μιά νέα ἀρχή, τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τόν συντριμμένο κόσμο τοῦ χθές καί τήν κατεύθυνση σέ ἕνα νέο, οἰκοδομημένο στά θεμέλια ἐπαναστατικῶν σκέψεων, θεματοποιεῖ ἡ προσέγγιση τοῦ Ρότζερ Γκρίφφιν (Roger Griffin), τοποθετώντας τη στό ἐπίκεντρο αὐτοῦ πού ἀποκαλεῖ μοντερνισμό καί μοντερνιστικό ἦθος.⁵ Ὁ Γκρίφφιν δέν περιστέλλει τόν μοντερνισμό στό αἰσθητικό πεδίο καί στά κινήματα τῆς πρωτοπορίας· ἀντ' αὐτοῦ τόν διευρύνει: ἀναφερόμενος σέ *maximalized modernism*, ἔννοια μέ σαφεῖς πολιτικές καί ἰδεολογικές προεκτάσεις, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ μοντερνιστικές καλλιτεχνικές καί πολιτικές ἀναζητήσεις δέν ἀποτελέσαν μονοπώλιο τῆς Ἀριστερᾶς, ἀλλά συνδέθηκαν μέ ἀντίστοιχες τῆς Δεξιᾶς. Αὐτή ἡ διεύρυνση ἔχει σημαντικές συνέπειες γιά τήν πραγμάτευση τοῦ φαινομένου: ἀφενός, τό ὅτι ὁ μοντερνισμός ὑπόκειται —καί— σέ ἀξίες καί πολιτικές τῆς Δεξιᾶς, ὅπως καί τό ὅτι συχνά ἐκφράζεται ἀδιαμεσολάβητα σέ αὐτές, ἐξηγεῖ γιατί ὁ φασισμός κέρδισε τή συμμαχία πλήθους καλλιτεχνῶν τῆς πρωτοπορίας, καί ἀμφισβητεῖ εὐθέως τίς θεωρήσεις περί «αἰσθητικοποίησης τοῦ πολιτικοῦ» ἐντός του.⁶ ἀφετέρου, ὁ ἀσυμβίβαστα προσανατολισμένος πρὸς τό μέλλον μοντερνισμός τῶν ἐθνικιστικῶν κοινωνικοπολιτικῶν σχεδίων ἀνανέωσης —καθόσον ἐπιχειροῦσαν νά στηριχθοῦν πάνω σέ αὐτά πού ἔβλεπαν ὡς ὑγιῆ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος γιά νά οἰκοδομήσουν τήν οὐτοπία τους—, καί ἐδῶ ὁ Γκρίφφιν παραπέμπει ρητά στόν Πήτερ Ὁσμπορν (Peter Osborne), τά καθιστᾷ ὄχι «ἀντιδραστικό μοντερνισμό»,⁷ ἀλλά «ἀντίδραση ἐρχόμενη ἀπ' τό μέλλον» (*futural reactions*).⁸ Ὁ Γκρίφφιν θεωρεῖ ὅτι οἱ μοντερνιστικές κατηγορίες πού ἀναφέρθηκαν στήν εἰσαγωγή, καί συνιστοῦσαν

ogy Question During the First Crisis of Modernity», στό M. Hård καί A. Jamison (ἐπιμ.), *Intellectual Appropriation of Technology, Discourses on Modernity*, MIT Press 1998, σ. 224-252.

⁵ R. Griffin, *Modernism and Fascism, The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Νέα Ὑόρκη 2007.

⁶ Ὁ.π., σ. 66-72.

⁷ Γιά τήν ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς θέσης βλ. Jeffrey Herf, *Ἀντιδραστικός Μοντερνισμός, Τεχνολογία, Κουλτούρα καί Πολιτική στή Βαϊμάρη καί τό Γ' Ράιχ*, μτφρ. Π. Ματάλας, ἐπιστ. ἐπιμ. Χρ. Χατζηωσήφ, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 1996.

⁸ R. Griffin, *Modernism and Fascism*. Ὁ.π., σ. 177-179. Ἀναλυτική παρουσίαση τῆς σχετικῆς ἐπιχειρηματολογίας στό Peter Osborne, *The Politics of Time, Modernity and Avant-Garde*, Verso 1995.

τόπους υπογραμμισμένους μέ έμμογή και άνάμεικτους μέ ποικίλα έπαστατικά και τεχνοκρατικά σχέδια κατά τήν περίοδο 1870-1918, έγιναν κτήμα τών μεγάλων μαζών μετά τήν άποκαλυπτική έμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τροφοδοτώντας ριζοσπαστικά πολιτικά κινήματα πού άντιμάχονταν τήν παρακμή, τήν κατάρρευση ενός ένιαίου κοσμοειδώλου —ή βιοτική άμηχανία του Μεσοπολέμου, μέ τούς όρους του Μαννχάιμ—,⁹ έπαγγελλόμενα τή δυνατότητα νά προσφέρουν στις μεμονωμένες ανθρώπινες ύπαρξεις έπαρκές νόημα ζωής καταπραΰνοντας τις ύπαρξιακές τους άνησυχίες.

Χρησιμοποιώντας άνθρωπολογικές κατηγορίες στό πλαίσιο τής διεπιστημονικής του προσέγγισης, ό Γκρίφφιν μιλά για τις τρεις φάσεις τών διαβατήριων τελετουργικών (rites of passage) και τις βαθύτερες ψυχοκοινωνικές διεργασίες πού ένεργοποιούνται σε αυτά: τή φάση τής άποκοπής (separation) από ένα προηγούμενο status, τήν παραμονή σε μία ένδιάμεση/μεταβατική κατάσταση (liminality) και τήν τελική φάση τής έπανεσωμάτωσης (aggregation) στη νέα κατάσταση. Τό κρίσιμο στάδιο είναι τό ένδιάμεσο (liminal), κατά τό όποιο τό άτομο στερεϊται προσανατολισμού, μένοντας μετέωρο και δοκιμάζοντας τό άποκαλυπτικό άγχος του κενού νοήματος και του φόβου του θανάτου. Όταν μία όλόκληρη κοινωνία λόγω όριακών γεγονότων —φυσικών καταστροφών, πολέμου, κατάκτησης ή άποικιοποίησης— εισέρχεται στό στάδιο τής μετάβασης, τότε όμιλούμε για όριακότητα (liminoidality), κατά τήν όποία τό κοινωνικό σύνολο βιώνει τό προαναφερθέν άγχος, στερούμενο έδραίου μεταφυσικού νοήματος: ή άνομία (nomic crisis) πού διαβρώνει τήν ισχυρή μεταφυσική άνάγκη νοήματος, κινητοποιεί ισχυρούς παλιγγενετικούς πόθους και ή αίσθηση του *Aufbruch* προκειμένου νά βρεθεί ένα νέο μεταφυσικό και ιερό καταφύγιο (sacred canopy), μία ούράνια σκέπη (sky shelter) καθίσταται κυρίαρχη. Σε τέτοιες συνθήκες αναζητείται/έμφανίζεται ένα παλιγγενετικό κίνημα ή/και ένας ήγέτης-«λυτρωτής» ως φορείς του νέου ξεκινήματος. Αυτή ή παρατεταμένη κατάσταση όριακότητας είναι ή συνθήκη πού όρίζει τόν εύρωπαϊκό Μεσοπόλεμο, ισχυρίζεται ό Γκρίφφιν, από τήν όποία πηγάζουν οι βαθύτερες ψυχοκοινωνικές δυναμικές οι συνδεόμενες μέ τούς μοντερνιστικούς πόθους πού έμψυχώνουν τά ποικίλα

⁹ Karl Mannheim, *Ίδεολογία και Ούτοπία*, μτφρ. Γ. Άνδρουλιδάκης, Γνώση, Άθήνα 1997, σ. 59.

πολιτικά σχέδια της εποχής.¹⁰ Μέ αυτή τήν έννοια, ή ένθουσιώδης και ρωμαλέα επίκληση της Νιότης στό συνδυασμό της μέ τούς μοντερνιστικούς τόπους είναι απόλυτα συναρτημένη μέ τά μεσοπολεμικά συμφραζόμενα.

Στό άρθρο δοκιμάζεται ή υπόθεση ότι μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή και τή συναφή χρεοκοπία της Μεγάλης Ίδέας ή έλληνική κοινωνία της εποχής εισήλθε σέ μιά παρατεταμένη συνθήκη όριακότητας, ή όποία προκαλοῦσε τήν ανάγκη ενός νέου ξεκινήματος. Ύποστηρίζεται ότι ή μεσοπολεμική Έλλάδα μπορεί νά περιγραφεί μέ τούς όρους του Γκρίφφιν, ως μιά «άγχωμένη κοινωνία» (stressed society), όπως λ.χ. αυτή της Βαϊμάρης.¹¹ εϋθυγραμμισμένη μέ τίς διεθνείς εξελίξεις, βίωσε όδυνηρά τήν άναταραχή της εποχής: στό πλαίσιο αυτό, άντιμαχόμενοι πολιτικοί και διανοούμενοι άποπειράθηκαν νά εισηγηθούν τίς δικές τους λύσεις, οι όποιες ξεπερνούσαν τόν ιστορικό όρίζοντα της φιλελεύθερης νεωτερικότητας στήν κατεύθυνση της οργανωμένης (organized modernity), και συνδυάζονταν μέ τή διατύπωση νέων —έθνικων και κοινωνικών— ιδεωδών. Τοποθετώντας τά όμιλιακά τους ένεργήματα σέ αυτά τά συμφραζόμενα, ή παρούσα έργασία έπιχειρεί νά έντοπίσει τούς μοντερνιστικούς τόπους οι όποιοι έμπεριέχονται σέ αυτά, στή συνάφειά τους μέ τήν κατασκευή ενός νέου κοινωνικοϋ-πολιτικοϋ υποκειμένου, της Νιότης.

Ύπό τήν «άποκοπή» στήν «όριακότητα»: μοντερνισμός έναντίον παρακμής, πόθος για άναγέννηση και Νιότη

Η Έλλάδα του Μεσοπολέμου αντιμετώπιζε πολύπλοκα προβλήματα τά όποια έπιδεινώνονταν από τίς συνέπειες της οικονομικής κρίσης στις άρχές της δεκαετίας του '30. Η όξυνση του κοινωνικοϋ ζητήματος συμβάδιζε μέ τήν έκτεταμένη ιδεολογική κρίση, τήν άνησυχία για τή διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών, καθώς επίσης και τήν αύξανόμενη δυσπιστία για τίς φιλελεύθερες αξίες. Τήν εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στις άρχές της δεκαετίας του '30 άκολούθησε ή ταχεία οικονομική ανάπτυξη,¹² ή όποία συνυφαινόταν μέ τή δυσαρέ-

¹⁰ R. Griffin, *Modernism and Fascism*, ό.π., σ. 96-115.

¹¹ Ό.π., σ. 250-251, 259-265.

¹² Mark Mazower, *Η Έλλάδα και ή οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος, ΜΙΕΤ, Άθήνα 2002.

σκεια έναντίον τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τό ἐπίμονο φλέρτ μέ τόν αὐταρχισμό. Τά τρία πραξικοπήματα (Πλαστήρας 1933, βενιζελικό κίνημα 1935, Κονδύλης 1935), ἡ βασιλική παλινόρθωση τόν Νοέμβριο τοῦ 1935 καί ἡ ἐπιβολή τῆς μεταξικῆς δικτατορίας εἶναι ἐνδεικτικά τῶν προσανατολισμῶν τῆς ἐποχῆς.¹³ Τήν ἴδια περίοδο—καί ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '20— ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη ἦταν ἀξιόλογη, ἐνῶ διατυπώθηκε καί ἓνα ἐκσυγχρονιστικό πρόγραμμα προωθημένο ἀπό μηχανικούς καί βιομηχάνους μέ ἄξονα τήν τεχνολογική ἀνάπτυξη.¹⁴

Δύσκολα θά ἐντόπιζε κανείς μεσοπολεμικό κείμενο πού νά ἀποδίδει ἐναργέστερα τόν παραλυτικό τρόπο τοῦ κενοῦ (terror of the void) πού ἐπακολούθησε τή Μικρασιατική Καταστροφή, ἓνα αἶσθημα βίαιης ἀποκοπῆς ἀπό μιά ὀρισμένη ἐκδοχή τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅσο τό ἀκόλουθο τοῦ Γιώργου Θεοδοῦ. ἔστω καί ἂν διακατεχόταν ἀπό τό ἀπαισιόδοξο αἶσθημα τῆς δεκαετίας τοῦ '30, τό ἀντιτιθέμενο στό αἰσιόδοξο ἐν πολλοῖς κλείσιμο τῆς προηγούμενης δεκαετίας, δέν ἔπαυε νά ἀπηχεῖ τό «τέλος» μιᾶς ἐποχῆς. Οἱ σχετικές κρίσεις συνυφαίνονταν μέ μοντερνιστικούς τόπους—ὁ τίτλος τοῦ κειμένου ἦταν «Ἵπάρχει κάτι σάπιο στήν Ἑλλάδα»— τροφοδοτώντας ἀναζητήσεις νέων ξεκινημάτων:

Ἕνας κόσμος τελείωσε στό λιμάνι τῆς Σμύρνης, στή Μεγάλη Καταστροφή, ἓνας κόσμος ἀπό θρύλους, ὄνειρα, πεποιθήσεις, εὐγενικούς ἀγῶνες καί τρελλές φιλοδοξίες. Ἐξαντλήθηκαν ξαφνικά οἱ ἰδεολογικές ὀρμές τοῦ Ἔθνους, τά σύμβολα ἔχασαν τό νόημά τους καί οἱ θεσμοί τό πνεῦμα πού τούς κινοῦσε. Ἀπό τότε ὅλες μαζί οἱ ἐθνικές δυνάμεις μας, πνευματικές καί ὑλικές, ἔπαθαν, θαρρεῖς, μιά βαριά καθίζηση καί ἓνας ὀλόκληρος λαός, ἐνθουσιώδης λαός, ὥστόσο καί ριψοκίνδυνος, παραδόθηκε στήν ἀβουλία, στή μοιρολατρία, στήν ἡττοπάθεια. Καμμιά γενναία θέληση πουθενά ὀλόγουρά μας, καμμιά συγκέντρωση δυνάμεων γιά τήν προετοιμασία ἑνός καλυτέρου μέλλοντος. Μονάχα οἱ δημοκόποι ὀργιάζουν μέσ σ'

¹³ George Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Λονδίνο 1983· Gunnar Hering, *Τά Πολιτικά Κόμματα στήν Ἑλλάδα 1821-1936*, 2 τόμ., μτφρ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, ἐπιστ. ἐπιμ. Ἀγαθοκλῆς Ἀζέλης, Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2004.

¹⁴ Κώστας Βεργόπουλος, *Ἔθνισμός καί οἰκονομική ἀνάπτυξη. Ἡ Ἑλλάδα στόν Μεσοπόλεμο*, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1993· Thanos Veremis, M. Mazower, «The Greek Economy 1922-1941», στό Th. Veremis καί R. Higham (ἐπιμ.), *Aspects of Greece, The Metaxas Dictatorship*, ELIAMEP-Vryonis Center, 1993, σ. 111-130· Νίκος Ψυρούκης, *Ὁ φασισμός καί ἡ 4η Αὐγούστου*, Αἰγαῖον, Λευκωσία 1994· Γιάννης Ἀντωνίου, *Οἱ Ἑλληνες Μηχανικοί, θεσμοί καί ἰδέες 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2006.

αὐτὴν τὴ γενική ἀποτελμάτωση, μαῦροι, κίτρινοι, κόκκινοι ἐκμεταλλευ-
τές τῆς ἀπογοήτευσης, αὐξάνουν τὴ σύγχυση τῶν πνευμάτων, κο-
ντεύουν νὰ ἀποξεράνουν ὀλότελα τίς καρδιές. Δέν ὑπάρχει λοιπὸν καμμιά
ἐλπίδα γιὰ τὴν Ἑλλάδα;¹⁵

Καὶ δέν ἦταν μόνο ὁ Θεοτοκάς πού ἐξέπεμπε σέ αὐτὴ τὴ συχνότητα
ἐκλαμβάνοντας τὴ μεσοπολεμική συνθήκη ὡς ἔναυσμα διατύπωσης
μείζονος σημασίας προτάσεων, ὁ Δ. Γληνός ἀντιμετώπιζε τὴν ἀντα-
πόκριση στὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν προοπτικὴ τῆς ἐθνικῆς
ἀναγέννησης, μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ποθούμενης ἐπιστημονικῆς
ἀνασυγκρότησης ἀνάμεικτης μέ μοντερνιστικά μοτίβα ψυχικοῦ δυνα-
μιμοῦ.¹⁶ Στό κείμενό του μέ τὸν χαρακτηριστικό τίτλο «Ἡ ἐλληνι-
κὴ ἀρρώστεια» ὁ Γληνός παραδεχόταν ἤδη ἀπὸ τὸ 1926 τὴν ὑπαρξὴ
πολυδιάστατης κρίσης τοῦ μεταπολεμικοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου· συ-
σχέτιζε τὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικοπολιτικὴ ἀνασυγκρότηση μέ τὴ
μορφή τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, τὴν ἐπιστημονικὴ διαρρύθμιση τῆς
παραγωγικῆς διαδικασίας, τὴν τεχνολογικὴ πρόοδο καὶ ἐντέλει τὴν
παιδεία, ἡ ὁποία θὰ καθιστοῦσε ἐφικτὴ μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἐθνικὴ
παραγωγή. Ἐβρισκε ὅτι ἡ κρίση ἔθιγε τὸν πυρήνα τῆς ἀστικῆς/
φιλελεύθερης θέσμησης καὶ παρατηροῦσε —προλαβαίνοντας τὸν Θεο-
τοκά τοῦ Ἐλεύθερου Πνεύματος— ὅτι ἡ ἐλληνικὴ περίπτωση στερεῖ-
το δημιουργικότητας. Ἀπέδιδε τὴ νεοελληνικὴ κακοδαιμονία στὴν
κατώτερη ποιότητα τῆς ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξης πού κυβερνοῦσε τὴ
χώρα ἤδη ἀπὸ τὸ 1821, προτείνοντας ὡς λύση στὸ «ἐθνικὸ πρόβλη-
μα» τὸν «δημιουργικὸ ἱστορισμό» καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό. Διατηρώ-
ντας ἀκόμη τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸν βενιζελικό ἐκσυγχρονισμό, ὁ
Γληνός διατεινόταν ὅτι ἦταν ἐφικτό τὸ «ξύπνημα καὶ ξαναζωντάνεμα
τῆς ὀδηγήτρας τάξης» γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς κοινωνικῆς ἀναγέννη-
σης. Προσπαθοῦσε ἔτσι, νὰ καθορίσει τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς
ἀφύπνισης —μιὰ «ἀληθινὴ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση» ἀποτέλεσμα «ἀνα-
βαφτισμοῦ» καὶ «μετάνοιας»— καὶ ἐναπέθετε τίς ἐλπίδες του στὴν

¹⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, «Ἐπάρχει κάτι σάπιο στὴν Ἑλλάδα», περ. Ἰδέα, τχ. 10, Ὀκτώβρης 1933, τόμ. 1, Χρονιά Α', σ. 199.

¹⁶ Δημήτρης Γληνός, «Γυναικεῖος Ἀνθρωπισμός», στὸ Ἐκλεκτές Σελίδες, 4 τόμ., ἐπιμ. Λ. Ἀξελός, Στοχαστής, Ἀθήνα 1971, τόμ. 1, σ. 35-61· Δ. Γληνός, «Τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς παιδείας», ὁ.π., σ. 63-82· Δ. Γληνός, «Ἡ κρίση τοῦ Δημοτικισμοῦ», ὁ.π., τόμ. 2, σ. 7-64: 49.

ἐγρήγορη τῶν «ζωντανῶν ἀνθρώπων».¹⁷ Δέν ἀποτελοῦσε βέβαια, σύμπτωση ὅτι τήν ἴδια περίοδο (1926-1928) ἐξέδιδε τό περιοδικό μέ τόν χαρακτηριστικά μοντερνιστικό τίτλο Ἐναγέννηση.

Τήν ἔννοια τῶν «ζωντανῶν ἀνθρώπων» τοῦ Γληνοῦ ἐξειδίκευε ὁ Γ. Θεοδοκάς τρία χρόνια ἀργότερα καί ἐντός τῆς βενιζελικῆς Μεγάλης Τετραετίας τῶν ἐτῶν 1928-1932. Ὅπως καί ὁ Γληνός, ὁ Θεοδοκάς τοποθετοῦσε τήν ἐλληνική περίπτωση στά εὐρύτερα εὐρωπαϊκά συμφραζόμενα ἐκλαμβάνοντας τήν κρίση ὡς ἀφορμή ὑπέρβασης.¹⁸ Συμπυκνώνοντας τήν εὐρωπαϊκή κατάσταση στήν «κριτική τῶν συστημάτων», κατηγοροῦσε τίς δύο ἐκδοχές «πνευματικοῦ μιλιταρισμοῦ», ἐθνικισμό καί μαρξισμό, ὅτι καταργοῦν τήν πολυμορφία τῆς ζωῆς καί δέν λαμβάνουν ὑπόψη τους τήν ἀρχή κάθε πνευματικῆς δημιουργίας, τό Δαιμόνιο: τό ὄνειρο, τό ὄραμα, τή δημιουργική τρέλα, τό πάθος, τήν ἀποθέωση ζωικῶν ὀρμῶν καί βιταλιστικῶν μοτίβων.¹⁹ Γι' αὐτό καί καλοῦσε τούς νέους τούς ταυτισμένους μέ αὐτό νά σκεφτοῦν τήν ἀπεραντοσύνη τῆς ζωῆς καί νά δυσπιστήσουν ἀπέναντι στά σχήματα καί τίς γενικεύσεις:

[...] Βγεῖτε ἀπό ὅλα τά σχήματα καί κοιτάζετε κατ' εὐθείαν τή ζωή, κατ' εὐθείαν τή ζωντανή σάρκα, καί προσπαθεῖτε ἐλεύθεροι ἀπό τίς πιέσεις τῶν ἄλλων νά καταλάβετε κάτι – κάτι πού νά εἶναι δικό σας.

Ὁ Θεοδοκάς τόνιζε ὅτι διαμορφώνονταν συνθηκῆς ἀσύλληπτες γιά τά ὑπάρχοντα δογματικά διανοητικά σχήματα· χρησιμοποιώντας τά τεχνολογικά σύμβολα τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ, τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ ἀεροπλάνου καί τῆς «ἀκατάστατης» Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς, ὡς ἀναπαραστάσεις ζωτικοῦ σφρίγους πού δέν χωροῦν σέ νομοτέλειες, ὁ Θεοδοκάς ἐγγυᾶτο τή δυνατότητα ἐνός αἰσιόδοξου ἐθνικοῦ μέλλοντος καί μιᾶς νέας σχέσης μέ τήν παράδοση πού θά ἀπέριπτε τήν «τυφλή υἱοθέτηση» κάθε μοντερνισμοῦ.²⁰

Μιά νέα αἰσθητική –καί ὄχι μόνο– στάση, ἀπαιτεῖτο γιά νά ἀνακαλύψει τό δυναμισμό τῆς νέας ἐποχῆς. Οἱ «αὐριανοί ποιητές»

¹⁷ Δ. Γληνός, «Ἡ ἐλληνική ἀρρώστεια», ὅ.π., τόμ. 2, σ. 109-123 (1η δημοσίευση 1926).

¹⁸ Γ. Θεοδοκάς, Ἐλεύθερο Πνεῦμα, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἐστίας, Ἀθήνα 2002 (1η ἐκδοση 1929), σ. 57-63.

¹⁹ Ὅ.π., σ. 7, 9, 11, 20, 27-28.

²⁰ Ὅ.π., σ. 23-26, 73-74.

της Ελλάδας περιγράφονταν ως «ρωμαλέα παιδιά, γυμνασμένα, μέ ελεύθερες κινήσεις και ζωηρά χρώματα» πού «δίνουν μάτς, οδηγούν φυσικά αὐτοκίνητο και βρίσκουν πώς εκατό χιλιόμετρα τήν ὥρα εἶναι μιά πολύ φρόνιμη ταχύτητα, μερικοί οδηγούν και ἀεροπλάνο» και «βρίσκουν πολλή ὁμορφιά στή μεγάλη ὀρμή τοῦ αἰώνα τους». Ὁ Θεοτοκάς τούς ἔχριζε «τολμηρούς σκαπανεῖς» τοῦ «δυνατοῦ λυρισμοῦ» πού ἐγκλειόταν στά τεχνουργήματα τῆς ἐποχῆς. Αὐτό τό κράμα ὀργανικῆς και ἐκσυγχρονιστικῆς αἰσιοδοξίας, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γ. Λυκιαρδόπουλος, στρεφόταν ἐνάντια στους θεωρούμενους ως αἰσθητικούς ἀντιπάλους τοῦ Θεοτοκά, Καβάφη και Καρυωτάκη.²¹ Ὁ Θεοτοκάς θεωροῦσε τόν Καβάφη

[...] τέλος [...], τό κορύφωμα τῆς τάσης τῆς ἑλληνικῆς ποίησης πρὸς τό θάνατο. Τό ἔργο του δέν εἶναι πιά μιά ἀναμονή ἢ μιά πρόσκληση τοῦ θανάτου, ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ θάνατος πού ἐπιτέλους ἦρθε [...]. Ὑστερα ἀπό τόν κ. Καβάφη ὑπάρχει μονάχα ἡ σιωπή τοῦ τάφου – ἢ μιά ἀναγέννηση.²²

Γιά νά ἐπιτελέσουν οἱ νέοι τόν ἀναγεννητικό τους ρόλο δέν ἔπρεπε, κατά τόν Θεοτοκά, νά διαβρωθοῦν ἀπό στοιχεῖα τοῦ τεχνολογικοῦ «πνεύματος» –νοικοκυροσύνη, μέθοδος, ἀποτελεσματικότητα– πού ἀντέφασκαν στίς ἐγγενεῖς στή Νιότη ιδιότητες τοῦ ὄραματος, τῆς περιπέτειας, τοῦ Δαμιονίου. Γι' αὐτό και δίπλα στήν ἀπαραίτητη ἐλίτ τῶν «φρόνιμων» νέων «[...] μέ θετικό μυαλό, μέ αὐστηρή πειθαρχία, μέ πραχτική χρησιμότητα» ἔπρεπε νά παραστέκουν

[...] μερικές ταραγμένες ψυχές. Μά τήν ἀλήθεια, δέ βλέπουμε σέ τί θά χρησιμεύσει αὐτός ὁ τόπος, ἂν πρόκειται νά σθήσουν ὀλότελα τό θεῖον πῦρ [...]. Μά εἶναι δυνατό νά καταντήσῃ Ἑλβετία αὐτή ἢ χώρα τοῦ Ὀδυσσεά;²³

Στή νέα γενιά πού βίωσε τήν ἐμπειρία τοῦ Πολέμου ὁ Θεοτοκάς ἀπέδιδε ρόλο πρωτοπορίας: τό μέλλον ἐξαρτιόταν ἀπό τίς πρωτοβουλίες τῆς. Θεωρώντας ως χαρακτηριστικά τῆς τήν ἔνταση τῶν ζωϊκῶν ὀρμῶν και τήν παθιασμένη ἀναζήτηση πνευματικῶν ἀξιῶν, ὁ Θεοτοκάς

²¹ Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Ἡ «Ρωμοσύνη» στόν Παράδεισο, σημειώσεις γιά μιά κριτική τοῦ νεοελληνικοῦ ἀντιδιανοουμενισμοῦ, Ἐρασμος, Ἀθήνα ³2004, σ. 18-19, 30.

²² Γ. Θεοτοκάς, Ἐλεύθερο Πνεῦμα, ὁ.π., σ. 65, 67, 69.

²³ Ὁ.π., σ. 34-35, 69-70.

κατηγοριοποιούσε τις νεανικές διανοητικές τάσεις τῆς ἐποχῆς ὡς ἐξῆς: μία ἦταν ἡ ἀρριβιστική, δεύτερη ἦταν ἡ «φανατική», μαρξισμός καί ἐθνικισμός, οἱ ἐχθροί τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ἡ τρίτη τάση, στήν ὁποία καί ὁ Θεοτοκάς συμπεριλάμβανε τόν ἑαυτό του, ἦταν αὐτή τῆς ἀνησυχίας. Τῆ χαρακτήριζε ἡ κινητικότητα, τό ταξίδι, τό δαιμόνιο, ἡ διαρκῆς ἀναζήτηση, ἡ ἄρνηση ἐγκλεισμοῦ σέ συστήματα καί δόγματα: ἐπρόκειτο γιά τούς λάτρεις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος.²⁴

Ἡ πλέον συνεκτική διατύπωση ἑνός ὁράματος πού συνένωνε τήν εὐνομούμενη διακυβέρνηση, ἕνα θεσμικό πλέγμα ὀργανωμένων καί συλλογικοῦ χαρακτήρα θεσμῶν οἱ ὁποῖοι προσδοκᾶτο νά ἑναρμονίσουν, ἔστω καί αὐταρχικά, τίς συγκρούσεις τῶν ἀντιμαχόμενων κοινωνικῶν στρωμάτων, μέ μεγάλης κλίμακας παραγωγικά ἔργα τά ὁποῖα ἀναμενόταν νά αὐξήσουν τήν ἐθνική παραγωγή ἀποτελώντας τήν ὑλική βάση τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, συνδέθηκε μέ τήν ἐπάνοδο τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου στήν ἐξουσία μετά τίς ἐκλογές τοῦ 1928.²⁵ Στό ἐπίκεντρο αὐτοῦ τοῦ ὁράματος δέσποζε ἕνα κατεξοχήν μοντερνιστικό ἰδεολογικό πρόταγμα, νά γίνει ἡ Ἑλλάδα ἀγνώριστη. Στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20 ὁ Βενιζέλος δέν δίσταζε νά χαρακτηρίζει «[...] ρωμαντικήν τήν προσήλωσιν εἰς τήν μεγάλην ἰδέαν»²⁶ καί νά ἀποδίδει προτεραιότητα στό

[...] ν' ἀναδημιουργηθῆ πραγματικῶς ὁλόκληρος ὁ κρατικός ὀργανισμός, νά εἰσαχθῆ νέος ρυθμός, νά δοθοῦν νέες κατευθύνσεις εἰς τήν κρατικήν μηχανήν, νά ὀργανωθοῦν αἱ κρατικάί λειτουργαί ἐντός βάσεων ὑγιῶν, σταθερῶν καί συγχρονισμένων ἀρχῶν, νά υἱοθετηθοῦν αἱ νεώτεραι ἐπιστημονικά κατευθύνσεις, νά παρασχεθῆ εἰς τόν λαόν πᾶσα εὐχέρεια πρὸς ἀνάπτυξιν καί εὐημερίαν καί ἐν γένει νά κατορθώσῃ καί ἡ χώρα μας νά παρακολουθήσῃ τήν γενικήν τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν.²⁷

²⁴ Γ. Θεοτοκάς, «Ἡ νέα γενεά» (1930), στό *Στοχασμοί καί Θέσεις. Πολιτικά Κείμενα 1925-1966*, ἐπιμ. Ν. Κ. Ἀλιβιζάτος, Μ. Τσαπόγας, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1996, τόμ. Α', σ. 154-157.

²⁵ I. D. Stefanidis, «Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928-1932», στό P. M. Kitromilides (ἐπιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, Edinburgh University Press 2006, σ. 195.

²⁶ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, *Τά Κείμενα*, 4 τόμ., ἐπιμ. Στ. Στεφάνου, Λέσχη Φιλελευθέρων, Ἀθήνα 1981, τόμ. 3, σ. 196-197 (ἀπό τό λόγο στή Θεσσαλονίκη 13.5.1930, ἀπολογισμός κυβερνητικοῦ ἔργου, σ. 175-197).

²⁷ *Τό Ἔργον τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά τήν Τετραετίαν 1928-1932, τί ὑπεσχέθη προεκλογικῶς καί τί ἐπραγματοποίησε*, εἰσαγ.-ἐπιμ. Π. Πετρίδης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 417.

Νέα ιδεώδη, θεωρούσε, έπρεπε να προαχθούν εντός των καινοφανών μεταπολεμικών συνθηκών και σε αυτή την κατεύθυνση συναντούσε τους νέους: τους πρότεινε ως ιδανικά τη σωματική εύρωστία, τη μόρφωση ως προϋπόθεση ανεξάρτησης από την κομματική συναλλαγή, τον έναρμονισμό ατομικού και κοινωνικού συμφέροντος. Μέ παραπομπή στο έμβληματικό παράδειγμα του Παστέρ, τους παρότρυνε να γίνουν τεχνίτες και επιστήμονες οι οποίοι θα βοηθούσαν τη χώρα και την ανθρωπότητα «[...] να δαμάση αποτελεσματικότερον τας δυνάμεις της φύσεως», τεχνίτες και επιστήμονες πού

[...] θα καταστήσουν γλυκυτέραν την ζωήν του ανθρώπου [...] και [...] θα μᾶς δώσουν τά μέσα να ζήσωμεν μέ μεγαλυτέραν εὐημερίαν.²⁸

Προσεγγίζοντας υπό μοντερνιστικό πρίσμα την τεχνολογία ως παράγοντα εμπλουτισμού των ανθρώπινων δυνατοτήτων, ο Βενιζέλος τους παραινούσε να ώθήσουν τους οικείους τους σε πρακτικά επαγγέλματα τά όποια θα αναπροσανατολίσουν ριζικά τό τοπίο της επαγγελματικής απασχόλησης, εξαλείφοντας τον κίνδυνο της κοινωνικής ανατροπής, ό όποιος ριζώνει στην παραγωγή στρατιών μορφωμένων άνέργων πτυχιούχων.²⁹ Τους πρότεινε τη βελτίωση του ισχύοντος κοινωνικού καθεστώτος, θεωρώντας την «άνησυχία» τους σε σχέση μέ τό κοινωνικό ζήτημα καλοδεχούμενη· προδιέγραφε όμως, και τά όρια τούτης της αποδοχής, αφού τους προέτρεπε να μήν παρασυρθούν από τους «ύπερβολικά νεωτερίζοντες». Για τη βελτίωση του κοινωνικού καθεστώτος άρκούσε, τόνιζε, ή βαθμιαία μεταρρύθμισή του, ή διατήρηση της δημοκρατίας μέ την άποφυγή βιαίων λύσεων και ή διατήρηση των παλαιών αξιών της πατρίδας, της οικογένειας, της ιδιοκτησίας και της θρησκείας κατάλληλα μεθερμηνευμένων ώστε να ανταποκρίνονται στις νέες απαιτήσεις.³⁰

Τό αίτημα της ανανέωσης πού ευαγγελιζόταν ό Βενιζέλος χτυπού-

²⁸ Στ. Στεφάνου (έπιμ.), *Έλευθερίου Βενιζέλου, Πολιτικάί Υποθήκαι*, 2 τόμ., πρόλ. Πόπη Τσιμπιδάρου, Αθήνα 1971, τόμ. 1, σ. 265-267 (έφ. *Έλεύθερον Βήμα* 13ης Οκτωβρίου 1930).

²⁹ Στ. Στεφάνου (έπιμ.), *Έλευθερίου Βενιζέλου, Τά Κείμενα*, ό.π., τόμ. 4, σ. 536. *Αντίστοιχα Τό Έργον της Κυβερνήσεως Βενιζέλου*, ό.π., σ. 291-292 (άπό τον προελογικό λόγο στη Θεσσαλονίκη στις 22.7.1928).

³⁰ Στ. Στεφάνου (έπιμ.), *Έλευθερίου Βενιζέλου, Τά Κείμενα*, ό.π., τόμ. 3, σ. 534-536 («Όμιλία του προς τά μέλη της "Φιλελεύθερης Νεολαίας" στις 18.2.1929»).

σε στήν καρδιά τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης: ὁ κοινοβουλευτισμός θεωρεῖτο μέρος τῆς παρωχημένης τάξης πραγμάτων καί ἡ διάσωσή του ἐξαρτιόταν ἀπό τόν παραμερισμό θεμελιωδῶν παραδοχῶν του. Στό ἐπίκεντρο τῆς βενιζελικῆς κριτικῆς τοποθετεῖτο ἡ βιταλιστική/μοντερνιστική ἰδέα τοῦ «ἰσχυροῦ κυβερνήτη» πού «ἐννοοῦσε» νά διευθύνει τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία καί ὄχι νά ἄγεται καί νά φέρεται ἀπό τούς βουλευτές ἢ τά ἐξωθεσμικά κέντρα. Ἄλλιως, προειδοποιούσε, ἦταν δυνατές καί ἄλλες λύσεις: ἐνσαρκώνονταν στίς δικτατορίες τοῦ Πρίμο ντέ Ριβέρα στήν Ἰσπανία καί τοῦ Μουσσολίνι στήν Ἰταλία. Ἡ διασφάλιση τοῦ κύρους τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπαιτοῦσε μεταρρυθμίσεις πού θά παγίωναν τήν τάξη καί τή σταθερότητα.³¹ Αὐτοί οἱ τόποι, οἱ ὁποῖοι —σημειωτέον— ἐμφάνιζαν συνέχεια καί ἀντοχή στή σκέψη τοῦ Βενιζέλου, ἦταν ἐνδεικτικοί τοῦ προσανατολισμοῦ στόν ὁποῖο θά κατευθυνόταν ἡ σχεδιαζόμενη γιά τά τέλη τοῦ 1932 συνταγματική μεταρρύθμιση, ἡ ὁποία δέν πραγματοποιήθηκε.³² Ὁ Τζ. Χέρινγκ (G. Hering) παρατηρεῖ ὅτι οἱ σχετικές θέσεις συγκροτοῦσαν τόν κοινό ἰδεολογικό παρονομαστή τῶν Βενιζέλου, Πλαστήρα, Μεταξᾶ καί Κονδύλη: συγκεκριμένο ἱστορικό πρότυπο αὐτῶν τῶν θέσεων ἦταν ἡ φασιστική Ἰταλία. Αὐτή, θεωρεῖ, ἀντιπροσώπευε στά μάτια τους ἕναν ὀργανισμό πλήρη ζωτικότητας ὑπό τήν ἡγεμονία ἑνός ἐξέχοντος πολιτικοῦ ἀνδρα, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμερίσει τίς διαπιστωμένες κοινοβουλευτικές ἀδυναμίες.³³ Καί βέβαια, δέν ἦταν οἱ μόνοι: στά ταραγμένα χρόνια τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ '30 ἦταν ὁ Α. Μιχαλακόπουλος, ἐξέχον στέλεχος τῆς βενιζελικῆς παράταξης, πού ὑμνοῦσε μοντερνιστικῶ τῶ τρόπῳ ὅσους, γιά λόγους ἐθνικῆς σωτηρίας, παρεξέκλιναν τῶν κοινοβουλευτικῶν ἀρχῶν:

Αἱ δυσκολίαι αἱ μεγάλαι, τὰς ὁποίας ἡ Εὐρώπη ἰδίᾳ ἀντιμετωπίζει μετὰ τόν πόλεμον, εἶχον ἀποτέλεσμα, εἰς πολλάς χώρας, τήν ἀπομάκρυνσιν ἀπό τόν κοινοβουλευτισμόν. Εὐτυχεῖς ἦσαν αἱ χώραι εἰς τὰς ὁποίας οἱ ὑπεύθυνοι ἀνεδείχθησαν ἀντάξιοι τῶν περιστάσεων καί θά ἀφήσουν ἀληθμονήτους σελίδας εἰς τήν ἱστορίαν τῆς πατρίδος των. Ἐπί παραδείγμα-

³¹ Ὁ.π., 4ος τόμ., σ. 292-322 (συνεδρίαση τῆς Βουλῆς, 13.3.1931).

³² Ν. Ἀλιβιζάτος, *Οἱ πολιτικοί θεσμοί σέ κρίση 1922-1974. Ὁψεις τῆς ἐλληνικῆς ἐμπειρίας*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1995, σ. 57-65.

³³ G. Hering, *Τά Πολιτικά Κόμματα στήν Ἑλλάδα 1821-1936*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 1165, 1213-1216.

τι, ὅποιος συνέπεσε νά ἰδῆ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τήν Ἰταλίαν τῶν τελευταίων ἐτῶν, δέν δύναται, δέν ἤμπορεῖ παρά ν' ἀνομολογήσῃ ὅτι ὁ ἀσθενής ἐσώθη καί ἀπέκτησεν ὑγίαν καί ρώμην διά τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπό τῆς τροχιᾶς τῆς κοινοβουλευτικῆς ὀρθοδοξίας. Βεβαίως, διά τά ἄτομα ὁ κοινοβουλευτισμός παρέχει τό μέγιστον ἀγαθόν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' εἰς ἐκτάκτους περιπτώσεις καί αὐτή περιορίζεται χάριν τοῦ συνόλου.³⁴

Ἦδη, ὅμως, διαβήκαμε τό κατώφλι τῆς δεκαετίας τοῦ '30· ἐντός της, ἡ ἐπίκληση τῆς Νιότης καί ἡ ἀνάγκη γιά «κλείσιμο» ἔλαβαν ἀκόμη δραματικότερη μορφή.

Ἄπό τήν «ὀριακότητα» στήν ἀναζήτηση «οὐράνιας σκέπης»: Νιότη καί νέα «ιερά καταφύγια»

Ἡ κρισιμότητα τῶν περιστάσεων ἐπέβαλλε τήν ἀκόμη ἐνεργότερη ἐμπλοκή στήν ὄλη ἀντιπαράθεση. Μιά ἐνδεικτική ἀλλά πολλαπλά εὐγλωττη σταχυολόγηση: τό 1932 τό δῖλημμα «Κοινοβούλιο ἢ Δικτατορία;» μποροῦσε νά ἀποτελεῖ θέμα σειρᾶς συζητήσεων στήν Πάντειο μέ συμμετοχή διακεκριμένων πολιτικῶν καί διανοουμένων³⁵ ἀρχές τοῦ 1933 ὁ Θεοδοκάς ἐκμυστηρευόταν στόν Σεφέρη τίς ἀνησυχίες του γιά τήν ἐξάπλωση τῶν κομμουνιστικῶν ἰδεῶν στή νεολαία καί τήν ἀπόφασή του νά δράσει προκειμένου νά ἀνασχέσει μιά τέτοια ἐπίφοβη ἐξέλιξη³⁶ πράγματι, τήν ἴδια περίοδο προχωροῦσε ἀπό κοινοῦ μέ τούς Κ. Τσάτσο, Σπ. Μελά καί Γ. Οἰκονομίδη στήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἰδέα μέ διακηρυγμένο στόχο νά παράσχει στή Νιότη σίγουρες καί σταθερές ἀξίες. Τό περιοδικό Ἀρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν –Κ. Τσάτσος, Π. Κανελλόπουλος, Ι. Θεοδωρακόπουλος, Μ. Τσαμαδός– ὑπογράμμιζε τή βαθιά ἐπίδραση πού ἀσκοῦσε ὁ ἱστορικός ὕλισμός στούς νέους, τήν πρόθεσή του νά

³⁴ Ἰωάννης Μεταξᾶς, *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, 4 τόμ., Γκοβόστης, Ἀθήνα 2005, τόμ. 4, σ. 596-597 (Συνέντευξις Α. Μιχαλακόπουλου πρὸς τήν ἐφ. Καθημερινήν τῆς 7ης Ἰανουαρίου 1934).

³⁵ Βλ. Ἀλέξανδρος-Ἀνδρέας Κύρτσης, *Κοινωνιολογική σκέψη καί ἐκσυγχρονιστικὲς ἰδεολογίες στόν Ἑλληνικό Μεσοπόλεμο*, Νῆσος, Ἀθήνα 1996, σ. 136-138· Σπύρος Μαρκέτος, *Πῶς φίλησα τόν Μουσσολίνι! Τά πρῶτα βήματα τοῦ ἑλληνικοῦ φασισμού*, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2006, σ. 320-328· Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ἀπό τόν λαό τῶν νομιμοφρόνων στό ἔθνος τῶν ἐθνικοφρόνων. Ἡ συντηρητικὴ σκέψη στήν Ἑλλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Ἀθήνα 2006, σ. 84-90.

³⁶ Γιώργος Θεοδοκάς-Γιώργος Σεφέρης, *Ἀλληλογραφία (1930-1966)*, φιλολ. ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Ἐρμῆς 1991, σ. 63-64.

τόν αντιμετώπισει, αλλά και τήν αδυναμία του «σχολαστικισμού» να αναλάβει έναν τέτοιο αγώνα.³⁷ τέλος, Τσάτσος και Γληνός εμπλέκονταν στα 1932-1934 σε οξυτάτη διαμάχη στην οποία συμμετείχαν και φοιτητές προσκείμενοι στην καθεμία ιδεολογική μερίδα.³⁸

Ταυτίζοντας τον κομμουνισμό με τις διαμορφωτικές δυνάμεις του μέλλοντος και έχοντας διαρρήξει τις σχέσεις του με τον βενιζελισμό, ο Γληνός απέδιδε ξεχωριστή σημασία³⁹ στη μετάδοση του μηνύματος του ιστορικού υλισμού στους φοιτητές.⁴⁰ τούς προέτρεπε να ακούσουν τη φωνή της συνειδήσής τους, ώστε να εντοπίσουν τον ύπαρκτο ταξικό της χαρακτήρα. Διαγράφοντας με μανιχαϊκό τρόπο τις δυνατές επιλογές τους —επανάσταση ή «αντίδραση»— ενέπλεκε ρητά τήν επιστήμη στην κοινωνικοπολιτική αντιπαράθεση θεωρώντας αναμφισβήτητο τό προοδευτικό περιεχόμενο του επιστημονικού ιδεώδους, ο Γληνός πρότεινε τή ρύθμιση του κοινωνικού στη βάση του επιστημονικού: παρουσίαζε ως πρότυπο «ιερου καταφυγίου» τή Σοβιετική Ένωση της εποχής,

[...] ένα απέραντο στρατόπεδο δουλειάς, ένα φλογερό καμίνι δημιουργίας, όπου χωρίς καταναγκασμό, με έσωτερική ολόψυχη συμμετοχή και έγκαρτερηση, μά και με παλμό, με φωτιά, με ένθουσιασμό εκατομμύρια από εργάτες οικοδομούνε ένα καινούριο κόσμο.⁴¹

³⁷ *‘Αρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν*, «Τρία χρόνια του “Αρχεῖου”», τόμ. 1933 (Φιλοσοφική Ἀθηνῶν), εἰσαγωγικό σημεῖωμα στόν τόμο.

³⁸ Γιά μιά λεπτομερή —ἀλλά περιγραφική— παρουσίαση τῆς σχετικῆς διαμάχης μέσα ἀπό τίς σελίδες τῆς *Ἰδέας καί τῶν Νέων Πρωτοπόρων* —χωρίς ἀναλυτική ἀναφορά σέ κρίσιμα κείμενα τοῦ Τσάτσου στό *‘Αρχεῖον*— βλ. Γεωργία Λαδογιάννη, *Κοινωνική κρίση καί αἰσθητική ἀναζήτηση στόν Μεσοπόλεμο, ἡ παρέμβαση τοῦ περιοδικοῦ Ἰδέα, Ὀδυσσεύς*, Ἀθήνα 1993, σ. 112-158. Συμμετέχοντας σέ αὐτή τή διαμάχη ἀπό τήν πλευρά τοῦ Γληνοῦ ὁ νεαρός τότε φοιτητής τῆς Νομικῆς Α. Π. Χριστοφιλόπουλος, ἀποκαλύπτει ἀργότερα ὅτι ἡ δική του «συμβολή» τροποποιήθηκε ἐπί τό ὀξύτερο κατά τοῦ Τσάτσου ἀπό τόν ἴδιο τόν Δ. Γληνό (Α. Π. Χριστοφιλόπουλος, «Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος καί τό Πανεπιστήμιο», *Νέα Ἐστία*, τχ. 1690, Δεκέμβριος 1997, ἀφιέρωμα στόν Κ. Τσάτσο, σ. 30-32).

³⁹ Ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ ὑπογραμμίζει πῶς ὁ ἴδιος ὁ Γληνός ξεχώριζε ἀνάμεσα στά κείμενα αὐτῆς τῆς περιόδου τό «ὀδηγητικό» κείμενο «Ποιοί δρόμοι ἀνοίγονται μπροστά στους νέους» (Φ. Ἡλιοῦ, «Εἰσαγωγικό σημεῖωμα [στά Ἐπαντα τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ]», *Ψηφίδες ἱστορίας καί πολιτικῆς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα*, ἐπιμ. Α. Ματθαίου, Σ. Μπουρνάζος, Π. Πολέμη, Πόλις, Ἀθήνα 2007, σ. 131).

⁴⁰ Δ. Γληνός, «Ποιοί δρόμοι ἀνοίγονται μπροστά στους νέους» (πρώτη δημοσίευση: φοιτητικό περιοδικό *Μελέτη-Κριτική*, τχ. 4, Μάιος, Ἀθήνα 1932), Δ. Γληνός, *Ἐκλεκτές Σελίδες*, ὁ.π., τόμ. 2, σ. 27-32.

⁴¹ Δ. Γληνός, «Ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση στόν πολιτισμό» (πρώτη δημοσίευση:

Ὅ,τι ἐνθουσίαζε τόν Γληνό στή σοβιετική σοσιαλιστική προοπτική, ἦταν ἡ ἐνότητα θεωρίας καί πράξης, ὅπως συνοψιζόταν στόν ἐπιστημονικό σχεδιασμό τῆς οἰκονομικῆς σφαίρας μέ στόχο τήν κοινωνική εὐημερία.

Στούς κόλπους μιᾶς ἐποχῆς ἡ ὁποία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ρότζερ Γκρίφφιν, ἀποτελοῦσε τόν «Χρυσό Αἰώνα» τῶν πάσης φύσεως σχεδιασῶν,⁴² ὁ Γληνός ἐκθείαζε τά σοβιετικά «πενταετῆ πλάνα» καί τίς καλοδεχούμενες συνέπειές τους: παραμερισμό τῆς ἐπιστημονικῆς οὐδετερότητας, ἀνατίμηση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ἐξοβελισμό τῆς θρησκείας καί κάθε μορφῆς μυστικοποίησης, καθολική ἐνότητα καί ἰσότητα, κατάργηση διακρίσεων καί ἔμφαση στή συλλογικότητα. Ἐβρίσκει πῶς αὐτή ἡ στροφή στόν κολεκτιβισμό ἐπέφερε μιά νέα κοσμοθεωρητική τοποθέτηση ἀπό τήν ὁποία πήγαζε ἕνα αἶσθημα ἀσφάλειας καί αὐτοπεποίθησης τό ὁποῖο «χιλιαπλασίαζε» τίς δυνάμεις τοῦ ἐργαζόμενου καί ἐξηγοῦσε τή «λάβρα τῆς ζωτικότητας τοῦ προλεταριάτου».⁴³ Τό ἐνδεχόμενο ἡ προσήλωση στήν «ἐπιστημονική νομοτέλεια» νά συνιστᾶ ἀνεστραμμένη μορφή μυστικοποίησης δέν ἐξεταζόταν. Ἡ λάμψη τοῦ ὁράματος ἦταν ἀκόμη ἐκτυφλωτική, τά ἐπιτεύγματά του —οἰκονομική ἀνάπτυξη καί δημιουργία νέου ἀνθρώπου— συγκρινόμενα μέ τή συγκαιρινή κρίση φάνταζαν ἐντυπωσιακά, ὁπότε ἡ διατύπωση ἐνστάσεων ἦταν ἀπλῶς ἀδιανόητη.⁴⁴

Ἐπιχειρώντας νά ἐκκαθαρίσει τό πνευματικό ἰδεολόγημα ἀπό τίς «πνευματικές μορφές τῆς ἀντίδρασης»⁴⁵ στίς ὁποῖες κατέτασσε τούς Τσάτσο, Κανελλόπουλο, Λούβαρη, ὁ Γληνός δέν παρέλειπε νά ἐπιτεθεῖ στόν «ἀφηρημένο φορμαλισμό» τῆς πρωτοπορίας, στόν μυστικισμό τοῦ Σικελιανοῦ καί τοῦ Καζαντζάκη, ἀλλά καί στόν προσφιλή στόχο πολλῶν ἐμφαντικά διακηρυγμένων μοντερνιστικῶν φωνῶν τοῦ Μεσοπολέμου, δηλαδή τόν Κ. Π. Καβάφη, ἕναν ποιητή «[.] πού ἔκαμε

πρόλογος στό ὁμότιτλο βιβλίο τοῦ Α. Kurella, «Νέοι Πρωτοπόροι», Ἀθήνα 1932), ὁ.π., τόμ. 4, σ. 39.

⁴² R. Griffin, *Modernism and Fascism*, ὁ.π., σ. 63.

⁴³ Δ. Γληνός, ὁ.π., σ. 45-48.

⁴⁴ Φ. Ἡλιού, «Εἰσαγωγικό σημείωμα [στά Ἔπαντα τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ]», ὁ.π., σ. 132.

⁴⁵ Δ. Γληνός, «Πνευματικές μορφές τῆς ἀντίδρασης» (πρώτη δημοσίευση: περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, ἀπό Σεπτέμβριο 1932 ὡς καί Φεβρουάριο 1933), *Ἐκλεκτές Σελίδες*, τόμ. 4, ὁ.π., σ. 50-94.

ποίηση τά προσωπικά του βίτσια». Στήν ἄλλη ιδεολογική ὄχθη, ὁ Ι. Θεοδωρακόπουλος δέν διαφοροποιοῦνταν καί μάλιστα, σέ ρητή κατά τοῦ Γληνοῦ πολεμική. Κατηγορώντας τούς μοντερνιστές ὡς δυσφημιστές τοῦ ἔργου τῆς γενιᾶς τοῦ Παλαμᾶ, τούς προσῆπτε ὅτι

[...] γεμάτοι ἀπό τόν φθόνο καί τήν ἀρνητικότητα, πού εἶναι ἡ μοιραία σκιά, πού παρακολουθεῖ τήν πορεία τῆς φυλῆς μας, γιά νά δικαιολογήσουν τόν ἑαυτό τους καταφεύγουν σέ νέα εἰδωλα, προσπαθοῦν νά δημιουργήσουν νέες δῆθεν ἀξίες, καί δέν ντρέπονται, σ' αὐτή τήν ἔθνοκτόνα καί μοχθηρή προσπάθεια, νά ξεπέσουν ὡς τόν Καβάφη, τόν ἀρρωστημένο αὐτόν ἄνθρωπο καί ἀσήμαντο ποιητή, πού ὁ συρμός μιᾶς λογοτεχνικά ἀκαλλιέργητης κοινωνίας θέλησε ν' ἀντιτάξει στήν ποιητική παράδοση πού ὡς σήμερα ἀκόμα ζῆ στή φυλή μας.⁴⁶

Φαινόταν ξεκάθαρα, ὅπως ἐπισημαίνει καί ὁ Δ. Τζιόβας ἐστιάζοντας στόν Θεοτοκά, ὅτι τά κίνητρα ἀπόρριψης τοῦ Καβάφη —ὅπως καί τοῦ Καρυωτάκη— δέν ἦταν αἰσθητικά, ἀλλά «βαθύτερα»,⁴⁷ στούς δύο αὐτούς ποιητές καταλογιζόταν ὅτι ὑπονομεύουν καί προδίδουν τήν αἴσθηση τῆς νέας ἀρχῆς καί τήν ἀνάγκη τῆς ἀναγέννησης καί τῆς συλλογικῆς λύτρωσης. Ὁ Θεοτοκάς τό 1931 ἀναφερόταν στήν ποίηση

[...] πού τή σκεπάζει, θαρρεῖς, μετά τό πέρασμα τοῦ Καβάφη καί τοῦ Καρυωτάκη, μιά νοσηρή καί ἀποπνηχτική ἀτμόσφαιρα θανάτου,⁴⁸

στόν Καρυωτάκη πού

σημειώνει μέ τό ἔργο του καί μέ τή ζωή του μιά πτώση, μιάν ἦττα, μιάν ἐγκατάλειψη τοῦ ἀγώνα γιά τήν κατάχτηση τῆς ὁμορφιάς καί τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς,⁴⁹

προβαίνοντας τελικά τό 1938 καί στήν ἀμφισβήτηση τῆς ποιητικῆς του ἀξίας.⁵⁰ Ὁ Ἐλύτης ἀντιπαρέθετε στά «διπλά γιλέκα» καί στά

⁴⁶ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, «Δημοτικισμός καί πνευματικός νεοπλουτισμός», Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, τόμ. 1934 (Φιλοσοφική Ἀθηνῶν), Ἔτος Ε', τχ. 1, σ. 27-48.

⁴⁷ Δημήτρης Τζιόβας, «Ὁ κριτικός Θεοτοκάς: μεταξύ παράδοσης καί πρωτοπορίας», στό Γ. Θεοτοκάς, Ἀναζητώντας τή Διαύγεια. Δοκίμια γιά τή νεότερη ἑλληνική καί εὐρωπαϊκή λογοτεχνία, ἐπιμ. Δ. Τζιόβας, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 2005, σ. 38-39.

⁴⁸ Γ. Θεοτοκάς, «Ἐσωτερικές ἐρευνες [Στέλιου Ξεφλούδα, Τά τετράδια τοῦ Παύλου Φωτεινοῦ]», ὅ.π., σ. 383.

⁴⁹ Γ. Θεοτοκάς, «[Γιώργου Σεφέρη] Στροφή», ὅ.π., σ. 393.

⁵⁰ Γ. Θεοτοκάς, «Κ. Γ. Καρυωτάκης», ὅ.π., σ. 184-188.

«σκληρά κολάρα» του Καρυωτάκη, τά «λευκά ανοιχτά πουκάμισα» της υπερρεαλιστικής έξαρσης και φαντασίας, και απομακρυνόταν από τον Καβάφη παρά τό «σκούντημα» πρὸς τήν ποίηση πού ἐκεῖνος τοῦ ἔδωσε, διότι, ὅπως ὁμολογοῦσε,

στόν Καβάφη ἔβρισκα τή ρυτίδα ἐκεῖ πού ἡ ἔμφυτη παρόρμησή μου ἦτανε, ἀπεναντίας, νά ξορκίσω μέ κάθε μέσο τά γηρατειά τοῦ κόσμου.⁵¹

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Καβάφη ἔλειπε ἡ ὑπόσχεση τῆς νέας χρονικότητας, αὐτό πού ὁ Ἐλύτης ὀνόμαζε

[...] ἀναπαρθένευση. Ἄλλες ἀρθρώσεις ἔμπαιναν σέ κίνηση, τό αἷμα κυκλοφοροῦσε πιό ζεστό, τά μάγουλα ἐπιτέλους λάμπανε. Ἄναγνώριζα τό σκίρτημα τοῦ νεανικοῦ ὀργανισμοῦ πού, σάν ἀπό μιά εἰρωνεία τῆς τύχης, μάταια ἔψαχνα στόν καινοτόμο, πλήν γέροντα τῆς Ἀλεξανδρείας.⁵²

Σέ μιά ἐποχή στήν ὁποία, σύμφωνα μέ τή διατύπωσή του, «ὑπῆρχε νεῦρο καί ἡ Ἑλλάδα ὀπωσδήποτε ἀνέβαινε», ὁ Ἐλύτης φαινόταν νά ταλαντεύεται ἀνάμεσα —μέ ὅρους τοῦ Γκρίφφιν— σέ ἕναν ἐκστατικό/ἀποκαλυπτικό (epiphanic) καί σέ ἕνα προγραμματικό (programmatic) μοντερνισμό. Ὁ πρῶτος, σύμφωνα μέ τόν Γκρίφφιν, ἀποβλέπει σέ μιά μυστική ἐμπειρία ἔνωσης μέ τό πᾶν, ἐπικοινωνίας μέ μιά ὑψηλότερη πραγματικότητα, σέ ἕνα βίωμα ὑπερβατικῶν στιγμῶν ἐκτός χρόνου: σέ ἕνα νέο ξεκίνημα πνευματικοῦ εἶδους, τό ὁποῖο δέν ἔχει κοινωνικές ἐπαναστατικές διαστάσεις. Στόν δεύτερο, ἡ ἄρνηση τῆς νεωτερικότητας ἐκφράζεται ὡς ἀποστολή ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας, ἐγκαθίδρυσης μιᾶς νέας ἐποχῆς, ἐκκίνησης ἐξαρχῆς τοῦ χρόνου. Ὁ Γκρίφφιν δέν παραλείπει νά ὑπογραμμίσει ὅτι οἱ μεμβράνες ἀνάμεσα στά δύο εἶδη μοντερνισμοῦ εἶναι πορώδεις.⁵³ Παρά τήν ἐνεργό ἐμπλοκή του στίς ἐξημμένες ἰδεολογικές διαμάχες τῆς ἐποχῆς (1934), ὁ Ἐλύτης δέν ἔχανε τήν προσήλωσή του σέ ἐκείνη τήν «ἄλλη ζώνη», τά προβλήματα τῆς ὁποίας δέν ἔπαιρναν πολιτικές λύσεις.⁵⁴ Ἡ ἐπαφή μέ τή

⁵¹ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, «Τό χρονικό μιᾶς δεκαετίας», Ἄνοιχτά Χαρτιά, Ἰκαρος, Ἀθήνα 2004, σ. 322-324.

⁵² Ὁ.π., σ. 334-337.

⁵³ R. Griffin, *Modernism and Fascism*, ὁ.π., σ. 61-66.

⁵⁴ Ὀδ. Ἐλύτης, «Τό χρονικό μιᾶς δεκαετίας», ὁ.π., σ. 320-322. Ἰδίως, σ. 321: «Κι ἐπάνω ἀπό τή ζώνη αὐτή, σάν ὑπερτοποθετημένη, μίαν ἄλλη ζώνη, τό ἴδιο πλατιά, ὅμως μέ ἄλλης λογῆς προβλήματα, προβλήματα αἰώνια αὐτά, πού κανένα χέρι ὀπλισμένο δέν μποροῦσε ν' ἀλλάξει, οὔτε τίποτε ἄλλο, ἐξόν κι ἂν ἦταν μονάχα τό μυαλό τοῦ ἀνθρώπου».

«μεταφυσική τῆς ἑλληνικῆς Φύσης» —γιά τήν ὁποία ἐπιστρατευόταν καί ἐξυμνεῖτο «τό ἀμάξωμα μιᾶς ἐτοιμοθάνατης Σεβρολέτ»— τροφοδοτοῦσε ποιητικές ἐμπειρίες ἀποκαλυπτικοῦ χαρακτήρα:

Αὐτό ἦταν τό θαῦμα. Καί τί ὑψηλότερο γιά τόν ἄνθρωπο ἀπό τό νά γίνεται παραγωγός θαυμάτων, τί θαυμαστότερο αὐτός, ὁ ὑποκείμενος στό θάνατο, ἀπ' τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης του νά ἐξοβελίζει γιά πάντα καθετί ὑποκείμενο στό θάνατο, νά γίνεται κτήτορας τοῦ κάτοπτρου μιᾶς ἄλλης —πού ἴσως εἶναι καί δική του— ἀθανασίας,⁵⁵

Ὁ συνδυασμός αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας μέ τή γνωριμία καί τήν ἀπό μέρους του ἐφαρμογή τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ἔδινε ἀφορμές γιά ἀντίστοιχα βιώματα.⁵⁶

Ὅμως ὁ Ἑλύτης, δέν ἔμενε μόνο ἐκεῖ. Τό ὅτι ὁ μοντερνισμός του δέν εἶχε σαφή πολιτική αἰχμή, δέν σημαίνει ὅτι δέν εἶχε καί προγραμματικές στοχεύσεις. Γέφυρα ἀνάμεσα στήν αἰσθητική καί τόν προγραμματικό λόγο ἀποτελοῦσε ἡ ἰδέα τῆς «αἰώνιας Ἑλλάδας», ἡ ὁποία βάσιμα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό ἀπό μέρους του προτεινόμενο «ἱερό καταφύγιο». «Ἡ Ἑλλάδα» πού «γιά τή νεότητά» του «ἐστάθηκε θάμβος», τά «μυστικά μηνύματα» μέ τά ὁποῖα ἦταν κατάφορτη ἡ φύση τῆς

(ὅπως μᾶς τό ἔλεξαν μερικοί καί διστάζαμε νά τό πιστέψουμε), καί νά παίρνει [ἡ ἑλληνική φύση] γιά τοῦτο δικαιοματικά μέσα μας τό νόημα καί τό βάρος μιᾶς μυστικῆς ἀποστολῆς

καί τά ὁποῖα ἀντιστοιχοῦσαν στά ἀνάλογα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἔκαναν τόν Ἑλύτη νά διαρρήξει τούς δεσμούς του μέ τούς φίλους του πού ἀκόμη ἔλκονταν ἀπό τό καρυωτακικό κλίμα καί νά θέλει νά φωνάξει

ἀλίμονο στήν Ἑλλάδα ἀπό τά Πανεπιστήμια τῆς Ἑσπερίας, πού τά τρακτικά τους ροκανίζουν κιόλας τά βάθρα τῆς.⁵⁷

Ἡ αἴσθησις ὅτι περιτριγυρίζοταν ἀπό μία φύση πού κυκλοφοροῦσε στό αἷμα του, τήν ὁποία εἶχε κληρονομήσει ἀπό τούς προγόνους του, τόν

⁵⁵ Ὁ.π., σ. 325-327.

⁵⁶ Ὁδ. Ἑλύτης, «Τέχνη-Τύχη-Τόλμη», Ἄνοιχτά Χαρτιά, ὁ.π., σ. 116. Ἐπίσης, ὁ.π., σ. 117, 120-121, 140-141 (κέιμένο τοῦ 1935, τό ὁποῖο δημοσιεύεται στή μορφή τοῦ 1944).

⁵⁷ Ὁδ. Ἑλύτης, «Τό χρονικό μιᾶς δεκαετίας», ὁ.π., σ. 328-331.

έκανε —στήν προσπάθειά του νά συλλάβει τή «νεοελληνική πραγματικότητα»— νά μὴν ἐκτιμᾷ, ὅπως θά ἔπρεπε, τόν Ἴωνα Δραγούμη καί τόν Περικλῆ Γιαννόπουλο.⁵⁸ Καί πάλι ὅμως, τό ἔλλειμμα ἀντισταθμιζόταν: ὁ ὑπερρεαλισμός στήν περίπτωσή του ἀναλάμβανε «[...] τήν ἐπανεκτίμηση τῶν οὐσιαστικῶν ἐλληνικῶν ἀξιῶν», πράγμα πού εἶχε ὡς συνέπεια —ἐπί Κατοχῆς πιά— τήν εἴσοδο «ἀπό τήν πίσω πόρτα στήν παράδοση».⁵⁹

Οἱ νέοι, «οἱ καλοί ἀγωγοί τῆς θερμότητας τῶν ιδεῶν», οἱ δεσμευμένοι στήν ἀναζήτηση, τήν ὁμορφιά καί τήν ἐλπίδα, ἐντός μιᾶς καθόλα κρίσιμης ἐποχῆς, καλοῦνταν νά ἀλλάξουν τήν πραγματικότητα.⁶⁰ Καί δέν ἐπρόκειτο μόνο γιά αἰσθητικό αἶτημα. Ἀφοροῦσε ἐκείνη τήν «ἀνταρτεμένη νεότητα» —καί ἰδίως αὐτήν— πού ὄμνυε στήν τέχνη, τήν τύχη καί τήν τόλμη, ἔχοντας λάβει τήν ἀπόφαση νά ἀποκοπεῖ ἀπό τά «ξόανα» τῶν πρακτικῶν καί ικανοποιημένων ἀνθρώπων καί νά συγκρουστεῖ μέ τή «μηχανοποίηση, μικροαστικοποίηση, ὠραιοπάθεια, παραποίηση κάθε ἔννοιας ἠθικῆς, ἐκλογίκευση», ἐπιζητώντας μιά νέα πραγματικότητα, ἀποτέλεσμα τῆς ποιητικῆς «καινούριας, πιό τολμηρῆς, ἐπέμβασης μέσα στόν κόσμο». Αὐτή ἡ ἐπιδίωξη διοχετευόταν στή ριζική καί ἀδιάκοπη ἐπαναστατικότητα τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος, πατώντας, κατά τόν Ἐλύτη, στό ἔδαφος τῆς φαντασίας, ἐπιχειροῦσε νά ἀδράξει τό σύνολο τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας «χτυπώντας συνάμα δεξιά καί ἀριστερά». Ἄν οἱ ὄροι ἐκληφθοῦν ἐδῶ μέ τήν κυριολεκτική καί δῆ τήν πολιτική τους σημασία, ἀβίαστα μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι αὐτό δέν ἴσχυε στήν περίπτωση τοῦ Ἐλύτη. Τό ὑπερρεαλιστικό στοιχεῖο καί ἡ νεανική ζωηρότητα εἶχαν ἐδῶ σαφή προσανατολισμό:

Ζητώντας νά ἴμαστε σ' ἀδιάκοπη ἐπαφή μέ τό ρίγος τῆς ζωντανίας τοῦ πνεύματος δέν ἦταν δυνατόν παρά νά κλίνουμε κατά κεῖ πού κεῖνο ἐμπορευότανε πλουσιότερα. Μέ τήν κληρονομιά τῆς Ἑλλάδας μέσ στίς φλέβες, καί τή δίψα μιᾶς ζωῆς καθολικότερης μέσ στήν ψυχή, δέν ἦτανε

⁵⁸ Ὁ.π., σ. 354.

⁵⁹ Ὁ.π., σ. 389, 427. Στή σ. 427: «Ὁξύμωρο εἶχε φανεῖ τότε, ἂν ὄχι ἀνεξήγητο, πῶς ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ζητούσαμε νά φωτίσουμε ξανά τόν Σολωμό τῆς Γυναίκας τῆς Ζάκυθος, τόν Κάλβο, τόν Μακρυγιάννη, τόν Θεόφιλο. Καί ὅμως τίποτε πιό φυσικό [...]. Δέν κερδίζεις τό μέλλον, μονάχα, μέ μιάν ἐπανάσταση, ὅταν πετύχει: κερδίζεις καί τό παρελθόν». Ἐπίσης, σ. 398, 410-412, 425, 447-448.

⁶⁰ Ὁ.π., σ. 377.

δυνατόν παρά ν' ἀτενίσουμε κατά κεῖ πού ὁ ἄνθρωπος ἔδειχνε νά φλέγεται περισσότερο ἀπό τήν καθημερινή του δοκιμασία.

Ἡ —ὑπερρεαλιστική— ποιητική ἔκφραση, ἐξάλλου, μποροῦσε μπαίνοντας στήν ὑπηρεσία τῶν «πολύχρωμων καί πολύτονων ἔθνικῶν ἰδιομορφιῶν» καί

χύνοντας μέσα τους ἓνα πρωτογνώριστο ρίγος, νά τίς ἀνεβάσει καί νά τίς κάνει ἄξιες ν' ἀκουστοῦν στή συναυλία τῆς —μέσα στόν κόσμο τῆς Τέχνης, τουλάχιστον— ἀδερφωμένης ἀνθρωπότητας.⁶¹

Ὁ Θεοτοκάς αὐτῆς τῆς περιόδου δέν συμμεριζόταν τούς αἰσιόδοξους τόνους τοῦ Ἑλύτη· ἀντιθέτως, ἀπέδιδε τήν Κρίση στή Μηχανή, παιδί τοῦ ἐπιστημονισμοῦ καί τοῦ οὐμανισμοῦ. Αὐτή ἔφερνε τόν ἀνεξέλεγκτο καπιταλισμό, τό προλεταριάτο καί τήν ταξική πάλη· ἐπίσης, τήν κοινωνική κατάρρευση, ἐπειδή ἀκύρωνε τήν πνευματικότητα «στενεύοντας» τή ζωή καί μεταμορφώνοντας τόν ἄνθρωπο σέ ἕντομο. Ἡ διέξοδος δέν βρισκόταν οὔτε στόν κομμουνισμό οὔτε στήν ἀπόρριψη τῆς τεχνολογίας. Μιά νέα «κοινωνική δημοκρατία» βασισμένη στή «λογική» διαρρύθμιση τῆς παραγωγῆς, τήν ἐγγύηση τῆς ὑλικῆς ἰσότητος καί τήν ἀντικατάσταση τοῦ παρωχημένου φιλελεύθερου καθεστῶτος ἀπό μιά ἰσχυρή ἐκτελεστική ἐξουσία, ἡ ὁποία θά παρενέβαινε ἀποφασιστικά στήν οἰκονομία καί τίς κοινωνικές συγκρούσεις, θά ἐνσάρκωνε τόν διακηρυγμένο ἀπό αὐτόν «νέο ἀνθρωπισμό», ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νά ὑπαγάγει τήν τεχνολογία στό Πνεῦμα.⁶² Οἱ θέσεις αὐτές ἀπηχοῦσαν κορπορατιστικές καί φασιστικές ἰδέες, γεγονός πού δέν διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν μελετητῶν.⁶³ Στήν ἐναγώνια ἀναζήτηση λύσεων ἱκανῶν νά ἐνσωματώσουν αὐτά τά στοιχεῖα, ὁ Θεοτοκάς διερχόταν ἀπό τήν ὑποστήριξη τῆς δημιουργίας καινούργιων πολιτικῶν μορφωμάτων, τήν ἐξύμνηση τοῦ Μουσσολίνι, τήν ὑπεράσπιση τῆς δημοκρατίας ὡς μικρότερου κακοῦ συγκριτικά μέ τήν ἐπαναστατική βία καί τήν τυραννία, μέχρι νά φτάσει στήν ἐπιθυμητή διέξοδο, τό New Deal τοῦ Ροῦζβελτ, ὅταν πιά —γιά εἰρηνεῖα τῆς ἱστορίας— εἶχε ἐπιβληθεῖ ἡ μεταξική δικτατορία.⁶⁴

⁶¹ Ὁδ. Ἑλύτης, «Τέχνη-Τύχη-Τόλμη», *Ἀνοιχτά Χαρτιά*, ὅ.π., σ. 123-128.

⁶² Γ. Θεοτοκάς, «Ἐμπρός στό κοινωνικό πρόβλημα» (1932), *Στοχασμοί καί Θέσεις, Πολιτικά Κείμενα 1925-1966*, ὅ.π., τόμ. 1, σ. 170-197.

⁶³ Βλ. Ἀντώνης Λιάκος, «Ζητούμενα ἰδεολογίας τῆς γενιᾶς τοῦ '30», περ. *Θεωρία καί Κοινωνία*, τχ. 3, 1990, σ. 7-22.

⁶⁴ Γ. Θεοτοκάς, «Ὁ πρόεδρος» (1934) καί «Ὁ πρόεδρος Ροῦζβελτ» (1937),

Ὁ νέος οὐμανισμός, τό ιδεολογικό ἐπιστέγασμα τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ρύθμισης πού ὁ Θεοτοκάς εἰσηγεῖτο, φιλοδοξοῦσε νά πληρώσει τό κενό νοήματος σέ Ἑλλάδα καί Εὐρώπη. Τή ραχοκοκαλιά του, ὅπως φαίνεται στήν ἰδρυτική διακήρυξη τοῦ περιοδικοῦ *Ἰδέα*, συντάκτης τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Θεοτοκάς,⁶⁵ θά ἀποτελοῦσαν ἡ ἄρνηση τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, ἡ ἀνόρθωση τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀτομικότητας, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀδικίας καί ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης γιά κοινωνική ἀλλαγῆ.⁶⁶ Τό ζήτημα ἦταν ὁ ἐντοπισμός τοῦ πολιτικοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ἱκανοῦ νά ἀναλάβει τό σχετικό ἐγχείρημα. Ἀπορρίπτοντας τόν σκουριασμένο, ὅπως τόν ἀποκαλοῦσε, κοινοβουλευτισμό, τόν ἀνίκανο νά ὑπερβεῖ τή «σαπίλα» (sic) τῆς ἑλληνικῆς κατάστασης, δίνοντας παραδείγματα δονούμενων ἀπό ζωή καί φιλοδοξίες ἐθνῶν —τῆς Ἰταλίας τοῦ Ντοῦτσε, τῆς Γιουγκοσλαβίας καί τῆς Τουρκίας—⁶⁷ καί ἀποστασιοποιούμενος ἀπό τήν ἀπόπειρα συγκρότησης στό πρῶτο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ '30, τῆς ἀποκαλούμενης «Τρίτης Κατάστασης»,⁶⁸ ὁ Θεοτοκάς ἐπέστρεφε στή *Νιότη*, ἐπιφορτίζοντάς τη μέ τήν εὐθύνη υπεράσπισης τῆς δημοκρατίας.⁶⁹ Ὡστόσο, ἡ ἀνάληψη αὐτοῦ τοῦ ρόλου προϋπέθετε κατά τόν Θεοτοκά, τήν ἀπεμπλοκή τῆς νιότης ἀπό τή φρονιμάδα, τή νοικοκυρίστικη νοοτροπία καί τήν ἀτολμία, ἀπό τό ὄνειρο τῆς εὐυπόληπτης ρουτίνας ὡς μοναδικοῦ προσανατολισμοῦ της. Ἔπρεπε νά τῆς ἐνσταλαχθεῖ τό μίσος γιά τή ρουτίνα, τό πάθος γιά τήν περιπέτεια, χρειαζόταν νά προετομασθεῖ γιά τή ζωή καί τόν ἀγώνα, γιά ἰδέες, τολμηρά ἔργα καί γενναῖες πράξεις, τέτοια πού ἀπαιτοῦσαν οἱ ἐπερχόμενες συνθήκες:

Στοχασμοί καί Θέσεις. Πολιτικά Κείμενα 1925-1966, ὅ.π., τόμ. 1, σ. 288-296 καί 320-322 ἀντίστοιχα.

⁶⁵ Τάκης Καγιαλῆς, *Ἡ ἐπιθυμία γιά τό Μοντέρνο. Δεσμεύσεις καί ἀξιώσεις τῆς λογοτεχνικῆς διανόησης στήν Ἑλλάδα τοῦ 1930*, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2007, σ. 144.

⁶⁶ Περ. *Ἰδέα*, «Βασικές Ἀρχές», τχ. 1, Γενάρης 1933, τόμ. 1, Χρονιά Α', σ. 1-2.

⁶⁷ Γ. Θεοτοκάς, «Ἰπάρχει κάτι σάπιο στήν Ἑλλάδα», περ. *Ἰδέα*, τχ. 10, Ὀκτώβρης 1933, τόμ. 2, Χρονιά Α', σ. 201.

⁶⁸ Γιά τίς διεργασίες τῶν χρόνων 1929-1937, βλ. Χρ. Χατζηιωσήφ, «Ἡ βενιζελική ἀντιπολίτευση στό Βενιζέλο καί ἡ πολιτική ἀνασύνταξη τοῦ ἀστισμοῦ στό μεσοπόλεμο», στό Γ. Θ. Μαυρογορδάτος καί Χρ. Χατζηιωσήφ (ἐπιμ.), *Βενιζελισμός καί Ἀστικός Ἐκσυγχρονισμός*, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2002, σ. 439-458. Γ. Θεοτοκάς, «Πολιτικά ἰδανικά», περ. *Ἰδέα*, τχ. 14, Φεβρουάριος 1934, τόμ. 3, Χρονιά Β', σ. 57-61.

⁶⁹ Γ. Θεοτοκάς, «Νιότη», περ. *Ἰδέα*, τχ. 11, Νοέμβριος 1933, τόμ. 1, Χρονιά Α', σ. 263-265.

[...] καί ἀφοῦ νιώθουμε πῶς ἡ παλιά κοινωνική μας ὀργάνωση ἔπαιψε νά εἶναι δημιουργική καί ἄρχισε νά σαπίζει, πρέπει ἀπό τώρα νά προετοιμάζουμε τά πνεύματα γιά τίς ἀπαραίτητες ἀπαλλοτριώσεις κοινωνικῶν προνομίων. Ὅταν ἔρθει ἡ κρίσιμη καί τόσο ἐπικίνδυνη ὥρα μᾶς κοινωνικῆς ἀναμόρφωσης, οἱ αὐριανοί ἄνθρωποι πρέπει νά εἶναι ἔτοιμοι νά θυσιάσουν χωρίς δισταγμό καθετί πού δέν μπορεῖ πιά νά χρησιμεύει γιά τήν προκοπή τοῦ Ἑλληνισμοῦ, νά προλάβουν νά κόψουν τά ἄρρωστα μέλη προτοῦ μεταδώσουν τό μόλυσμά τους σ' ὀλόκληρο τόν ὀργανισμό καί παρασύρουν ἔτσι τό ἔθνος σέ μιά διάλυση ἴσως ὀριστική. Γιά τοῦτο γυρεύουμε ἀπό τή νιότη προπαντός ἐλευθερία, τόλμη καί μίαν ἀνώτερη ἀντίληψη τῆς ἀποστολῆς μας ὡς ἀνθρώπων καί ὡς ἔθνους.⁷⁰

Ἐντός τῆς δικτατορίας Μεταξᾶ ὁ προβληματισμός τοῦ Θεοδοκᾶ διοχετεύθηκε σέ πολιτισμικές ἀτραπούς ἀπό τίς ὁποῖες δέν ἔλειπαν οἱ μοντερνιστικοί τόποι. Ἐντάσσοντας γιά πρώτη φορά στό περί ἑλληνισμοῦ σχῆμα του Βυζάντιο καί Ὀρθοδοξία, ὑπογράμμισε τήν πολιτισμική, καί ὀριακά φυλετική, «ζωντανή συνέχεια» τοῦ ἑλληνισμοῦ.⁷¹ Συμπέρανε ὅτι μπορεῖ τό ἔθνος νά κινδύνευε λόγω τοῦ ὀμαδικοῦ ναρκισσισμοῦ —καθαρευουσιανισμός, σχολαστικισμός, ἐκφυλισμός— πού ὀδηγοῦσε στήν παρακμή, ἐντούτοις οἱ προοπτικές του ἦταν αἰσιόδοξες: ὁ ἑλληνισμός ἦταν φρέσκος, ξανάρχιζε τόν κύκλο του, ἐνῶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἔκλειναν τόν δικό τους, ἄρα ἡ ἀνόρθωσή του δέν εἶχε ἀνάγκη τήν ἄδολη ποίηση, τόν σουρρεαλισμό ἢ τόν φουτουρισμό, ὅλα ἐκφάνσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς παρακμῆς.⁷² Ἐδῶ εἶναι ἀπαραίτητη μιά παρένθεση: ὁ αἰσιόδοξος τόνος ἐκφορᾶς αὐτῶν καί ἄλλων παραπλήσιων ἀποφάνσεων κάνει τήν Ἑλ. Κοτζιά νά μιλά γιά τό «βιολογικό ἐξελικτικό μοντέλο» πού υἱοθετεῖ στίς ἀναλύσεις του ὁ Θεοδοκᾶς.⁷³ Ἔχω, ὡστόσο, τήν ἐντύπωση, ὅτι ὁ ἰδεολογικός συγκρητισμός τοῦ Θεοδοκᾶ λειτουργεῖ στήν περίπτωσή της παραπλανητικά. Πιό συ-

⁷⁰ Γ. Θεοδοκᾶς, «Ἡ μάχη τῆς νιότης» (1935), *Στοχασμοί καί Θέσεις*, ὀ.π., τόμ. Α', σ. 280-282.

⁷¹ Γ. Θεοδοκᾶς, «Μερικά ζητήματα νεοελληνικῆς ψυχολογίας» (1938), ὀ.π., σ. 323-328.

⁷² Γ. Θεοδοκᾶς, «Ἀπόψεις τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος» (1939), ὀ.π., σ. 338-341.

⁷³ Ἐλισάβετ Κοτζιά, «Ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Γιώργου Θεοδοκᾶ καί τό "βιολογικό ἐξελικτικό μοντέλο"», *Νέα Ἐστία*, τχ. 1784, Δεκέμβριος 2005, ἀφιέρωμα στόν Γ. Θεοδοκᾶ, σ. 986-994. Ἐπεξεργασμένη ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν θέσεων στό Ἑλ. Κοτζιά, *Ἰδέες καί Αἰσθητική. Μεσοπολεμικοί καί μεταπολεμικοί πεζογράφοι 1930-1974*, Πόλις, Ἀθήνα 2006, σ. 27-67, 132-136.

γκεκριμένα, ενώ ο Θεοτοκᾶς χρησιμοποιεῖ κατά περίπτωση δύο «βιολογικά» –καί «χρονολογικά», συμπληρώνω– μοντέλα, ἡ Κοτζιά τὰ ἐκλαμβάνει ὡς ἓνα. Τό καθαυτό ἐξελικτικό χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Θεοτοκᾶ γιά τήν προσέγγιση τοῦ ἔθνους καί τῆς εὐρωπαϊκῆς πορείας ὡς διαδικασίας ὅπου συγκρούσεις καί ἀντιθέσεις δέν ἐπενεργοῦν διαλυτικά.⁷⁴ Τό δεύτερο, πού προσεγγίζει τούς πολιτισμούς ὡς ζῶντες ὀργανισμούς, χρησιμοποιεῖται στίς περιπτώσεις ὅπου ὁ νεοελληνικός πολιτισμός θεωρεῖται ὡς ἐνιαῖο ἀδιαφοροποίητο «ὄλο», ἀντιπαρατιθέμενος στόν ἐπίσης ἀμιγή «εὐρωπαϊκό» καί στίς ὑποτιθέμενες «παρακμιακές» ὄψεις – πρωτοπορία, μηδενισμός, τεχνικοεπιστημονική ἀνάπτυξη, πνευματική ἔκπτωση, ταξική διαμάχη. Εἶναι κυκλικό –σχῆμα ἀκμῆς καί παρακμῆς– καί δηλωτικό γιά τό πόσο ἐπηρεάστηκε ὁ Θεοτοκᾶς ἀπό τὰ ὀργανισμικά σχήματα συντηρητικῶν καί φασιστῶν διανοουμένων τὰ ὁποῖα εἶχαν εὐρεία ἀπήχηση στόν Μεσοπόλεμο –ἂν καί ἡ προέλευσή τους ἀνάγεται στόν 19ο αἰώνα–, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τήν ἰδέα τοῦ νέου ξεκινήματος, τῶν παλιγενετικῶν ἰδεολογιῶν καί μύθων πού ὑποστηρίζονταν τόσο ἀπό τή Δεξιά ὅσο καί ἀπό τήν Ἀριστερά. Ὁ Γκρίφφιν παρατηρεῖ σχετικά ὅτι

[...] ὁ ὅρος «κρίση» κατέστη ἔτσι ἰδιαίτερα δημοφιλῆς ἀνάμεσα σέ φιλοσόφους πού ἔκλιναν πρὸς μιά κυκλική θεώρηση τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐν λόγω θεώρηση ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοῦ ὑπόγειου δεσμοῦ ἀνάμεσα σέ μιά αἴσθηση πολιτισμικῆς παρακμῆς καί τῶν δυνατοτήτων πού αὐτή διανοίγει γιά ἀναγέννηση καί ἀνανέωση [...].⁷⁵

Ὁ Τσάτσος ἦταν σαφῆς ὡς πρὸς τήν πολιτική σκοποθεσία του, τό «ἱερό καταφύγιο» πού πρότεινε, καθώς καί τήν ἀντίληψή του γιά τούς νέους. Στό κείμενό του μέ τόν εὐγλωττο τίτλο «Ἡ ἀποστολή τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἐν τῷ συγχρόνῳ πολιτισμῷ»⁷⁶ τό ὁποῖο ἐρχόταν ἀμέσως μετὰ τήν ὀξύτερη φάση τῆς πολεμικῆς του μέ τόν

⁷⁴ Βλ. σχετικά Δ. Τζιόβας, «Ὁ κριτικός Θεοτοκᾶς: μεταξύ παράδοσης καί πρωτοπορίας», ὅ.π., σ. 49.

⁷⁵ R. Griffin, *Modernism and Fascism*, ὅ.π., σ. 110. Γιά τίς σχέσεις τῆς προσέγγισης τῆς νεωτερικότητας ὡς παρακμῆς, μέ τόν μοντερνισμό καί, κατ' ἐπέκταση, τοῦ τελευταίου μέ τόν φασισμό βλ. ὅ.π., σ. 49-61, 109-129, 175-177 καί διάσπαρτα.

⁷⁶ Βλ. Ἀρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, ὅ.π., τόμ. 1933 (Φιλοσοφική Σχολή Ἀθηνῶν), ἔτος Δ', τχ. 4, Νοέμβριος 1933, σ. 387-421. Τό κείμενο ἀποτελοῦσε ἐπεξεργασία τοῦ λόγου πού ἐκφώνησε ὁ Τσάτσος κατά τήν ἀνακήρυξή του σέ ὑφηγητή τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

Γληνό, επιχειρούσε νά μεταβεί από μιά ιστορία τῆς φιλοσοφίας σέ μιά πολιτική «ἀποστολή». Ἀπέριπτε τήν κυρίαρχη στό πεδίο τοῦ δικαίου καί τῆς πολιτείας τυπική —φιλελεύθερη— ἀντίληψη, ἐπειδή ἀπέδιδε ἔμφαση στήν κοινωνική καί ὄχι τήν ἠθική ἐλευθερία ὑποβαθμίζοντας τήν πολιτεία σέ «[...] ἀπλοῦν παραπλήρωμα καί δὴ [...] κατ' ἀξίαν κατώτερον τῆς ἠθικῆς». Ἐξέφραζε τήν προτίμησή του γιά ἐκείνους τούς πολιτειακούς τύπους πού ἐπιπροσέθεταν στήν πολιτεία «δημιουργικά γνωρίσματα» ἐπεκτείνοντας τούς «κύκλους τῆς ἐνεργείας της». Θεωρώντας τήν ἔσχατο σκοπό καί ὄχι ἀπλῶς ἀναγκαῖο μέσο ἠθικῆς ἀνέλιξης τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Τσάτσος χαρακτήριζε τήν πολιτεία «καθίδρυμα παιδείας», ἀληθῆ παιδαγωγό τοῦ ἀτόμου,⁷⁷ ἡ ὁποία, μεταγγίζοντας στό ἄτομο τήν παρελθοντική πνευματική κληρονομιά, ἐπιτύγγανε τήν ὑπέρβαση τοῦ θανάτου. Μιά ὑπερβαίνουσα τό χρόνο πολιτεία, θεμελιωμένη στήν «ἐλληνική ιδέα», ἦταν τό «ἱερό καταφύγιο» πού πρότεινε ὁ Τσάτσος καί ἔτσι ἔπαιρνε θέση ἐναντίον τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ στόν κρίσιμο πνευματικό ἀγώνα, ἕνα ἀπό τά διακυβεύματα τοῦ ὁποίου ἦταν νά ἐννοήσει σέ βάθος ἡ νεότητα τό νόημα τῆς νεότερης ἐλληνικῆς ιστορίας.⁷⁸

Στούς κόλπους αὐτῆς τῆς θεώρησης τό «ἐλληνικό», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τζιόβας, ὀριζόταν φυλετικά καί στατικά, προκειμένου νά ἀπορριφθεῖ ὁποιοδήποτε στοιχεῖο ἀσύμβατο μέ αὐτό.⁷⁹ Μέ αὐτή τήν ἔννοια, δέν ἦταν συμπτωματικό ὅτι προσεγγίσεις τοῦ «ἐλληνικοῦ» πού ἀπέδιδαν ἔμφαση στά δυναμικά καί ἀνοικτά στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς ταυτότητας, ὅπως λ.χ. αὐτή τοῦ Θεοτοκά, παρά τήν ἀρχική συμπόρευση μέ τίς θεωρήσεις τοῦ Τσάτσου, γρήγορα ἀποστασιοποιήθηκαν ἀπό αὐτό πού ἐκλάμβαναν ὡς μετατροπή τῆς ιδεοκρατίας σέ δόγμα.⁸⁰ Ὁ Κ. Τσάτσος θυμίζει ἐκείνους τούς συντηρητικούς φιλελεύθερους διανοουμένους, ὅπως λ.χ. ὁ Ὀρτέγκα ὁ Γκάσσετ (Ortega y Gasset) στήν Ἐξέγερση τῶν μαζῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντέτειναν στήν ἐπίφοβη ἐπαναστατικότη-

⁷⁷ Γιά τίς ὀλοκληρωτικές συνέπειες αὐτῆς τῆς προσέγγισης, βλ. ἀπόψεις τοῦ Κ. Δεσποτόπουλου, ὅπως παρατίθενται στό Δημήτριος Τσάκωνας, *Ἰδεαλισμός καί Μαρξισμός στήν Ἑλλάδα*, Κάκτος, Ἀθήνα 1988, σ. 149.

⁷⁸ Ὁ.π., σ. 419.

⁷⁹ Δ. Τζιόβας, *Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ ἔθνισμοῦ καί τό ἰδεολόγημα τῆς Ἑλληνικότητας στό Μεσοπόλεμο*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1989, σ. 80-81, 153.

⁸⁰ Γ. Θεοτοκάς, «Ἡ μάχη τῆς νιότης» (1935) καί «Κοινωνικά θέματα» (1936), *Στοχασμοί καί Θέσεις*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 282 καί 302-303/316-317 ἀντίστοιχα.

τα τῶν μαζῶν τόν πνευματικό πολιτισμό, προκρίνοντας ὡς πολιτικές λύσεις «δημοκρατικές» πολιτείες μέ ἐπικεφαλῆς τους ἐκλεκτές «πνευματικές» μειοψηφίες· αὐτές θά ἐστίαζαν στήν ἠθικοποίηση τῶν ἀτόμων καί τήν καλλιέργεια τῆς «ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας» ἔναντι τῶν δυνάμει ἐπικίνδυνων ἐπιπτώσεων τῆς ἀπερίοριστης κοινωνικῆς.⁸¹ Βέβαια, ἡ ἰδέα τοῦ «ἠθικοῦ Κράτους» δέν ἀποτελοῦσε μονοπώλιό τους· στούς στοχασμούς ἐπιφανῶν θεωρητικῶν τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ μέ κοινές θεωρητικές –νεοκαντιανές καί νεοεγελιανές– ἀφετηρίες μέ τόν Τσάτσο, ὅπως οἱ Τζιοβάννι Τζεντίλε (Giovanni Gentile), Οὔγγο Σπίριτο (Ugo Spirito), Σέρτζιο Πανούτσιο (Sergio Panuccio) καί Ἀλφρέντο Ρόκκο (Alfredo Rocco), αὐτή κατεῖχε περίοπτη θέση.⁸²

Ὁ Π. Κανελλόπουλος συνδύαζε στό μεσοπολεμικό του ἔργο τήν ἐπίθεση στή φιλελεύθερη νεωτερικότητα καί τόν ἱστορικό ὕλισμό, μέ τήν ἀναζήτηση νέων ἰδανικῶν. Σέ αὐτή τήν κατεύθυνση, θεωροῦσε μείζονα τήν ὑπέρβαση τῆς «πνευματικῆς ἀναρχίας». Αὐτό προϋπέθετε, ἀφενός, τήν ὀρθή ἐπίλυση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στή βάση στοιχείων τοῦ αὐθεντικοῦ ρομαντικοῦ πνεύματος, ὅπως τό πνεῦμα τοῦ λαοῦ, οἱ ἄλογες δυνάμεις τοῦ γίνεσθαι, ἡ ὀργανική συνέχεια, οἱ ὀργανικές συλλήψεις τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων, ἀφετέρου, οἱ πολιτικοί ἡγέτες νά ἀποτελοῦν καί πνευματικούς καθοδηγητές τοῦ λαοῦ.⁸³ Στοχαζόμενος τό 1935 τίς προϋποθέσεις διαμόρφωσης πνευματικῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, διευκρίνιζε τό τελευταῖο σημεῖο. Κατονομάζοντας ὡς τέτοιες προϋποθέσεις τό πνεῦμα τοῦ λαοῦ καί τήν ἐθνική γλώσσα καί παραδεχόμενος ὅτι κάθε γλώσσα διέθετε δημοτική καί καθαρεύουσα «πτυχή», πρότεινε ὡς λύση τοῦ γλωσσι-

⁸¹ Γιά τίς ὁμοιότητες Τσάτσου-Ὁρτέγκα ὁ Γκάσσετ βλ. Στ. Καραγιάννης, «Χοσέ Ὁρτέγκα ὁ Γκασσέτ-Κων/νος Τσάτσος: δύο ἐκδοχές γιά τήν Ἰδέα τῆς Εὐρώπης», *Νέα Ἔστια*, τχ. 1690, ἀφιέρωμα στόν Κ. Τσάτσο, ὅ.π., σ. 197-203, ὅπου οἱ ἀντιδημοκρατικές συνέπειες τῶν προσεγγίσεων τους δέν λαμβάνονται σοβαρά ὑπόψη· γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Ὁρτέγκα ὁ Γκάσσετ, βλ. P. Wagner, *A Sociology of Modernity*, ὅ.π., σ. 116· γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Τσάτσου περί ἐκλεκτῶν μειοψηφιῶν, βλ. Κ. Τσάτσος, *Ἡ μυστική συνέντευξη στόν Κ. Τσιφόπουλο*, Ἀστρολάβος/Εὐθύνη, Ἀθήνα 1997, σ. 82-86· Κωνσταντῖνος Μ. Σταμάτης, *Ὁ ἐλληνικός νομικός ἰδεαλισμός στό μεσοπόλεμο, παρουσίαση καί κριτική τῶν θεωριῶν του*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 146-150.

⁸² A. James Gregor, *Mussolini's Intellectuals*, Princeton University Press, 2005, διάσπαρατα.

⁸³ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Τό γλωσσικόν ζήτημα καί αἱ ἐν Ἑλλάδι πνευματικά κατευθύνσεις», *Ἀρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν*, τόμ. 933 (Φιλοσοφική Ἀθηνῶν), ἔτος Δ', Ἀπρίλιος 1933, τχ. 3, σ. 265-276.

κοῦ ζητήματος τήν «ἔξαρση» τῆς ριζωμένης στή γῆ λαϊκῆς γλώσσας. Τό σχετικό ἔργο καλοῦνταν νά ἐπιτελέσουν κατά τό γαλλικό πρότυπο, νομοθετικές παρεμβάσεις ἀκαδημιῶν, ἀρκεῖ νά μή θιγόταν ἡ «οὐσιαστική ὄντοτητα» τῶν στοιχείων τῆς γλώσσας. Ἐδῶ τό πολιτισμικό τεμνόταν στή σκέψη του μέ τό πολιτικό. Θεωροῦσε ὅτι ἡ συμβατική/νομοθετική ἐπέμβαση πέρα ἀπό τό νά προϋποθέτει δημιουργική ἐργασία, ἀπαιτοῦσε καί τήν ὑπαρξη πνευματικῶν κοινοτήτων μέ οὐσιαστικούς δεσμούς — ὁ κύκλος περί τόν Γερμανό ποιητή Στέφαν Γκεόργκε (Stefan George), στόν ὁποῖο ἀναφερόταν ὡς ὑπόδειγμα, ἀσκοῦσε ἀπαράμιλλη ἔλξη στόν Κανελλόπουλο— συγκροτημένους κατά προτίμηση γύρω ἀπό χαρισματικές προσωπικότητες. Παρά τήν ἀπουσία τέτοιων κύκλων, ὁ Κανελλόπουλος δέν ἐξήγαγε ἀπαισιόδοξα συμπεράσματα: ἡ ὑπαρξη νέων πού διψοῦσαν γιά πνευματική ἐπικοινωνία, κυρίως ὅμως, οἱ νέοι ἀκαδημαϊκοί δάσκαλοι —υπονοοῦσε τήν τριάδα τῆς Χαϊδελβέργης (Τσάτσος, Κανελλόπουλος, Θεοδωρακόπουλος)— οἱ ἀποφασισμένοι νά τή δημιουργήσουν, τεκμηριῶναν τήν αἰσιοδοξία του. Αὐτές οἱ ἐλίτ ἐπιφορτίζονταν μέ τήν «ἀποστολή» νά ἄρουν τόσο τήν πνευματική «ἀσυναρτησία», κυρίως ὅμως, τήν πολιτική.⁸⁴ Ἡ περί ἀποστολῆς πεποίθηση τοῦ Κανελλόπουλου ἦταν ἀπόλυτα συμβατή μέ τή θεώρησή του γιά τήν Ἱστορία ὡς ἀποτέλεσμα πράξεων «μεγάλων προσωπικοτήτων»⁸⁵ σέ αὐτή τήν προοπτική, ὑποστήριζε, ἡ «κοσμοϊστορική ἀποστολή τῶν φασισμῶν» δέν θά ἔπρεπε νά προσπερνιέται ἀδιάφορα.⁸⁶ Ἐνεργητικός μέτοχος στίς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἐλύτης τεκμηριώνει τήν ἐπιρροή πού ἀσκοῦσε στούς νέους «ὁ κύκλος τῆς Χαϊδελβέργης», ἀναφερόμενος στή

[...] Φιλοσοφία καί τά Νομικά πού, ἐκεῖνα τά χρόνια, μέ τόν ἐρχομό στό Πανεπιστήμιο τῶν νέων καθηγητῶν, τοῦ Κ. Τσάτσου, τοῦ Π. Κανελλόπουλου, τοῦ Ι. Θεοδωρακόπουλου, γνώριζαν δόξες καί ἀσκούσανε πάνω στούς νέους μίαν ἀδιαφιλονίκητη γοητεία.⁸⁷

⁸⁴ Π. Κανελλόπουλος, «Ἡ πνευματική νεοελληνική κοινωνία», ὅ.π., τόμ. 1935 (Φιλοσοφική Ἀθηνῶν), ἔτος ΣΤ', Ἰανουάριος 1935, τχ. 1, σ. 1-41.

⁸⁵ Π. Κανελλόπουλος, «Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ κοινωνία», ὅ.π., τόμ. Γ'-Δ' (1931-1933), (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη), σ. 164-165. Ἐπίσης, τοῦ ἴδιου, Ὁ ἄνθρωπος καί αἱ κοινωνικαί ἀντιθέσεις, Κ. Σ. Παπαγιάννης, Ἀθήνα 1934, σ. 51-76, 78-110 (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη Ι. Μεταξά).

⁸⁶ Π. Κανελλόπουλος, «Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ κοινωνία», ὅ.π., σ. 150-151.

⁸⁷ Ὁδ. Ἐλύτης, «Τό χρονικό μιᾶς δεκαετίας», ὅ.π., σ. 342. Ἐπίσης, ὅ.π., σ. 343.

Ἐντασόμενος στους ἐπικριτές τοῦ Βενιζέλου ὡς εἰσαγωγέα ὑλιστικῶν θεωρήσεων,⁸⁸ ὁ Μεταξᾶς τοῦ προσῆπτε τό 1935 ὅτι συνέτριψε τά ἐθνικά ἰδεώδη, ἀποδίδοντας προτεραιότητα μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή σέ ὑλιστικούς στόχους, ἀνίκανους νά ἐμπνεύσουν τούς νέους. Ἔτσι, συμπέρανε, ἡ ἐλληνική νεότητα στερεῖτο ἐνθουσιαστικοῦ ἐθνικοῦ ἰδανικοῦ, κατάλληλου νά τή βοηθήσει νά βρεῖ τόν δρόμο της. Μιά πνευματική ἐκδοχή τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τήν ὁποία καλοῦνταν νά πραγματώσουν οἱ νέοι, προκειμένου νά ὑπερβαθεῖ ἡ βενιζελική «δημοκοπική λαίλαπα», συνιστοῦσε γιά τόν Μεταξᾶ τήν ἐνδεδειγμένη λύση.⁸⁹ Ἡ ζωτική ἀνάγκη τῶν νέων γιά ἰδανικά συνδυασμένη ἀφενός μέ τή διάβρωση τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν μετά τό 1922 καί, ἀφετέρου, μέ τή διάχυση διεθνιστικῶν διδασκαλιῶν ἐξηγοῦσε τό ρίζωμα τοῦ κομμουνισμοῦ στήν ἐλληνική νεολαία.⁹⁰ Θεωρώντας κομμουνισμό καί φιλελευθερισμό/κοινοβουλευτισμό «ξένα» κατασκευάσματα πού δηλητηρίαζαν τό ἐθνικό ἰδεῶδες, ὁ Μεταξᾶς προέτρεπε τή νιότη νά τούς ἀπορρίψει μετά βδελυγμίας:

Πέταξε μακράν σου τά ἐλεεινά ἀναγνώσματα, τά ὁποῖα σέ διδάσκουν τήν ἀνηθικότητα καί τήν ἀνανδρίαν, ἀκόμα καί ἐκεῖνα τά ὁποῖα, δῆθεν φιλολογικά ἔργα, σέ διδάσκουν νά φοβᾶσαι τούς ἀγῶνες τῆς ζωῆς καί νά μή σκέπτεσαι παρά τό ἄτομόν σου καί τήν ὑλικήν ἀπόλαυσίν σου.⁹¹

Κατά τή διάρκεια τῆς δικτατορίας ὁ λόγος του ἔβριθε μοντερνιστικῶν τόπων. Στό σκεπτικό του τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου ἀποτελοῦσε ἕναν ἀκμαῖο ὄργανισμό πού ἀντιπαρατίθετο στόν ἄψυχο κοινοβουλευτισμό.⁹² Ἡ ὀργάνωσή του, σύμφωνα μέ ἕνα λόγο τοῦ

⁸⁸ Πρ. Παπαστράτης, «Ἀπό τή Μεγάλη Ἰδέα στή βαλκανική Ἑνωσι», στό Γ. Μαυρογορδάτος καί Χρ. Χατζηιωσήφ (ἐπιμ.), *Βενιζελισμός καί Ἀστικός Ἐκσυγχρονισμός*, ὁ.π., σ. 417-438.

⁸⁹ Ι. Μεταξᾶς, «Ἡ νέα ἐλληνική γενεά δύναται ν' ἀναστηλώσει τά ἰδεώδη πού συνέτριψε ἡ θεομηνία τοῦ Βενιζέλου» (1935), στό *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ κατά τήν ἀρθρογραφία τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καί τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ*, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη ²2003, σ. 523-529.

⁹⁰ Ι. Μεταξᾶς, *Λόγοι καί Σκέψεις*, 2 τόμ., Γκοβόστης, Ἀθήνα 1969, τόμ. 1, σ. 31 (λόγος ἐκφωνηθείς εἰς γεῦμα δοθέν ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ΙΑ' Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης, 6.9.1936).

⁹¹ Ι. Μεταξᾶς, *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, ὁ.π., τόμ. 4, σ. 654 (λόγος Ι. Μ. ἐκφωνηθείς ἀπό ραδιοφώνου τήν 10.8.1936).

⁹² Ι. Μεταξᾶς, *Λόγοι καί Σκέψεις*, ὁ.π., τόμ. 1, σ. 258-261 (λόγος πρὸς τόν λαόν τῶν Πατρῶν, 6.11.1937).

Μεταξᾶ στή 1939, ἀκολουθοῦσε ἐξελικτική πορεία, ἡ ὁποία θά κορυφωνόταν στή δημιουργία πολιτισμοῦ —Τρίτος Ἑλληνικός Πολιτισμός—, ἐπισφραγίζοντας τά ὑπόλοιπα ἐπιτεύγματά του.⁹³ Ἰδεολόγοι τοῦ καθεστῶτος, ὅπως οἱ Κούμαρος καί Μαντζούφας, ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ ἐθνική θέληση τήν ὁποία ἐνσάρκωνε τό Νέον Κράτος συνιστοῦσε κατηγορική προσταγή τήν ὁποία μπορούσε νά ἐκφράζει ἀκόμη καί μιά μειοψηφία ἢ ἕνας ἄνθρωπος· τό Νέον Κράτος κατ' αὐτούς ἀντιτίθετο σέ φιλελευθερισμό καί κομμουνισμό, ἀπέρριπτε τήν «αἰτιοκρατική» μέθοδο προκρίνοντας τήν τελολογική/ἀξιολογική, ἀρκεῖ τό ὕψιστο δέον νά ἐκκινοῦσε ἀπό τήν ἐλληνική πραγματικότητα.⁹⁴ Ὁ πολιτειολόγος Ἡλίας Κυριακόπουλος παρατηροῦσε ὅτι, ὅπως στόν 18ο αἰώνα ὁ καταρρέων ἀπολυταρχισμός ἐκτοπιζόταν ἀπό τή φιλελεύθερη δημοκρατία, ἔτσι στόν Μεσοπόλεμο ἡ φιλελεύθερη δημοκρατία ὑποσκελιζόταν ἀπό τόν «συνεχῆ ἐγκαινιασμό» ἐθνικῶν κρατῶν, τά ὁποία χαιρέτιζε ὡς τούς κατεξοχὴν πολιτειακούς τύπους τοῦ 20οῦ αἰώνα. Χαρακτήριζε τήν 4η Αὐγούστου ἐλληνική ἐκδοχή αὐτῆς τῆς στροφῆς πού δημιουργοῦσε ἀξίες, προσδίδοντας νέο νόημα στίς ζωές τῶν ἀνθρώπων, ἀκολουθώντας τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἔχοντας ἱστορική καί παιδευτική ἀποστολή: ἦταν ἕνα «ὀλοκληρωτικό κράτος» ἰσοδύναμο τῆς ἀρχαίας πόλης, διεπόμενο ἀπό ἐνότητα καί ἀποτελώντας ὄργανισμό πού δέν ἔρχεται καί παρέρχεται ὅπως τά μεμονωμένα ἄτομα.⁹⁵

Καθόλη δέ τή διάρκεια τῆς δικτατορίας του, ὁ Μεταξᾶς ἐπιχειροῦσε νά καλλιεργήσει τά ἐλλείποντα ἐθνικά ἰδανικά, ἰδίως ὅταν ἀπευθυνόταν σέ καλλιτεχνικά καί νεανικά ἀκροατήρια. Ἡ ἰδιαίτερη μέριμνα γιά τή νεολαία ἐκφράστηκε ἄλλωστε καί μέ τήν ἴδρυση τῆς Ἑθνικῆς Ὁργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ), τήν ὁποία θεωροῦσε ὕψιστο ἐπίτευγμά

⁹³ Ι. Μεταξᾶς, *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, ὁ.π., τόμ. 4, σ. 759-760 (διάγγελμα ἐπί τῆ ἐπετεῖω τῆς μεταβολῆς τῆς 4ης Αὐγούστου).

⁹⁴ Ν. Κούμαρος καί Γ. Μαντζούφας, «Αἱ θεμελιώδεις συνταγματικαί ἀρχαί τοῦ Νέου Κράτους», περ. *Τό Νέον Κράτος* (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη), τόμ. 2, τχ. 11, Ἰούλιος 1938, σ. 761-818. Ἀντίστοιχες ἀπόψεις στό Ν. Κούμαρος, «Ἡ περί Κράτους ἀντίληψις τῆς Μεταβολῆς τῆς 4ης Αὐγούστου», περ. *Τό Νέον Κράτος*, τόμ. 3, τχ. 18, Φεβρουάριος 1939, σ. 1573-1588. Ἐπίσης, Γ. Μαντζούφας, «Ἐθνος, Κράτος, Δίκαιον», περ. *Τό Νέον Κράτος*, τόμ. 4, τχ. 21, Μάιος 1939, σ. 235-258.

⁹⁵ Η. Γ. Κυριακόπουλος, «Ἡ πολιτική φιλοσοφία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους», περ. *Τό Νέον Κράτος*, τόμ. 4, τχ. 22, Ἰούνιος 1939, σ. 345-357.

του. Σέ αυτές τίς όμιλίες μοντερνιστικά και φασιστικά μοτίβα διαπλέκονταν: πίστη, ένθουσιασμός, ισχυρή βούληση λογίζονταν ως εκείνες οί δυνάμεις στίς όποίες υπόκεινταν ή γνώση και ή λογική, λειτουργώντας άλλοτε ως ώχροί ακόλουθοί τους και άλλοτε ως έμπνευσμένες μορφοποιήσεις τους. Ύπογραμμίζοντας τήν «ψυχικήν του συγγένειαν» μέ τούς καλλιτέχνες, άφοϋ κοινή ήταν ή πηγή τής ώθησης, ή φαντασία, απέληγε στή δήλωση τής άπόλυτης ταύτισης μέ τόν καλλιτεχνικό κόσμο.⁹⁶ Πεπεισμένος ότι τό καθεστώς του ήταν αυτό πού μποροϋσε νά άντισταθμίσει τό πολιτισμικό έλλειμμα τής σύγχρονης Έλλάδας —και όχι μόνο—⁹⁷ διατεινόταν:

Θέλομεν νά κάμωμεν πολιτισμόν Έλληνικόν. Δέν θέλομεν τούς ξένους πολιτισμούς. Θέλομεν ιδικόν μας πολιτισμόν, τόν όποϊον νά τόν ώθήσωμεν και νά τόν κάμωμεν άνωτερον άπό όλους τούς πολιτισμούς εις τήν άκρην αυτήν τής Ευρώπης.⁹⁸

Η δημιουργία αυτού του πολιτισμού προϋπέθετε πηγές έμπνευσης, τίς όποίες δέν μποροϋσε βέβαια νά προσφέρει ή παρηκμασμένη Ευρώπη: οί καλλιτέχνες παρακινούνταν, έφόσον ήθελαν νά δημιουργήσουν « έργα βιώσιμα», νά άντλήσουν «[...] τίς έμπνεύσεις [τους] άπό τήν μεγάλην άστείρευτον πηγήν πού λέγεται λαϊκή ψυχή», άπό τύπους και «[...] μορφές γνησίως ελληνικές».⁹⁹

Δέν ήταν, έπομένως, συμπτωματικό πού διακεκριμένοι εκπρόσωποι του πνευματικού κόσμου εύθυγραμμίζονταν μέ τό μοντερνιστικό ήθος πού έμψύχωνε τόν δημόσιο λόγο του Μεταξά. Ο ζωγράφος Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας λ.χ., ό όποϊος είχε σχεδιάσει τό έξώφυλλο τής μεταξικής πνευματικής έπιθεώρησης *Τό Νέον Κράτος*, μέ τρόπο πού προκαλοϋσε εύγλωττους συνειρμούς άνοιχοδόμησης και άναγέννησης —στό φόντο βρισκόταν ό χάρτης τής Έλλάδας, ένω σέ πρώτο πλάνο τοποθετείτο μιά ασύμμετρη σκαλωσιά και ένας ήμιτελής τοίχος ό όποϊος έφτανε μέχρι τή μέση περίπου του χάρτη—, προσυπέ-

⁹⁶ Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις*, ό.π., τόμ. 1, σ. 438-440 (λόγος κατά τό γεϋμα των καλλιτεχνικών οργανώσεων, 30.12.1938).

⁹⁷ Ι. Μεταξάς, *Τό προσωπικό του ήμερολόγιο*, ό.π., τόμ. 4, σ. 449 (Κηφισιά, 22 Ιανουαρίου 1940), σ. 463 (2.4.1940, άπό τό *Τετράδιο των Σκέψεων*).

⁹⁸ Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις*, ό.π., τόμ. 1, 1936-1938, σ. 53 (λόγος έκφωνηθείς εις Κομοτηνήν, 7.10.1936).

⁹⁹ Ι. Μεταξάς, *Τό προσωπικό του ήμερολόγιο*, ό.π., τόμ. 4, σ. 841-842 (ή άπονομή των βραβείων στους καλλιτέχνες και στους λογοτέχνες, 21.5.1940).

γραφει τό μεταξικό αίτημα έπαν-ανακάλυψης τής έλληνικής παράδοσης ώς τοῦ μόνου δρόμου γιά τή μοντέρνα έλληνική τέχνη.¹⁰⁰ Ὁ Κωστῆς Μπαστιάς, λογοτέχνης καί θεατρικός συγγραφέας, διευθυντής τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου, ὑμνοῦσε ἔκθαμβος τή μέριμνα τοῦ Μεταξᾶ γιά τόν πολιτισμό,¹⁰¹ ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος ἐξέφραζε ἀπόψεις παραπλήσιες μέ αὐτές τοῦ Χατζηκυριάκου-Γκίκα,¹⁰² ἐνῶ ὁ Πέτρος Χάρης, διευθυντής τής Νέας Ἐστίας, ἔκρινε ἐνθουσιωδῶς τήν παράσταση τής Πενθεσίλειας ἀπό μέλη τής ΕΟΝ στόν Λυκαβηττό ἐπαινώντας τόν σκηνοθέτη της Τάκη Μουζενίδη καί συγχαίροντας τήν ὀργάνωση γιά τήν ἀνακάλυψη αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ γιά παραστάσεις χώρου.¹⁰³ Ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη συνέδεε εὐθέως τά νοήματα τής παράστασης μέ τούς στόχους τοῦ καθεστῶτος, θεωρώντας την ἐνσάρκωση τῶν ἰδεωδῶν του καί τής ὀργάνωσης τής νεολαίας του: οἱ νέες πού ὑποδύονταν τίς Ἀμαζόνες τοῦ ἔργου τοῦ Κλάιστ συνιστοῦσαν γιά τήν Κοτοπούλη «[...] ἀποκάλυψη ἑνός μεγάλου ἔργου, πού ἀθόρυβα συντελεῖται ἀπό καιρό» συμβολίζοντας καί προδιαγράφοντας τόν νέο ρόλο τής γυναίκας στά πλαίσια τοῦ καθεστῶτος:

[...] μητέρες πού θά δώσουν πνοή καί σάρκα στούς αὐριανούς Ἕλληνες,
[...] πού μεθαύριο θά δώσουνε τό νέο αἷμα στήν πατρίδα μας.¹⁰⁴

Ἀπό τήν πλευρά του ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης, πρόεδρος ἐκείνη τήν ἐποχή τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, προσέγγιζε αἰσθητικά τό «φαινόμενο Μεταξᾶς» ἀποτιμώντας τον ὡς δημιουργό ἡγέτη, «προφήτη» ἑνός φωτεινοῦ μέλλοντος πέρα ἀπό ἕνα ζοφερό παρόν.¹⁰⁵

Ἀπευθυνόμενος στούς νέους ὁ Μεταξᾶς ἀπέριπτε τή μεμψιμοιρία καί τήν ἀπογοήτευση, προκρίνοντας τόν ἐνθουσιασμό καί τήν αἰσιοδοξία, ὡς προϋποθέσεις τής ἐθνικῆς ἀναγέννησης. Ἡ πίστη πού «ἀποκλείει τήν συζήτησιν καί τήν λογικήν», πού

¹⁰⁰ Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, «Περί έλληνικῆς τέχνης», περ. *Τό Νέον Κράτος*, τχ. 4, τόμ. 1, Δεκέμβριος 1937, σ. 126-127.

¹⁰¹ Κ. Μπαστιάς, «Τά γράμματα καί οἱ τέχνες», περ. *Τό Νέον Κράτος*, τόμ. 4, τχ. 24, Αὔγουστος 1939, σ. 550-553.

¹⁰² Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «Τό Νέον Κράτος καί ἡ τέχνη», ὁ.π., τόμ. 5, Σεπτέμβριος 1939, τχ. 25, σ. 54-59.

¹⁰³ Πέτρος Χάρης, «Ἡ παράστασις τής Πενθεσίλειας», ὁ.π., τόμ. 4, τχ. 24, Αὔγουστος 1939, σ. 565-567.

¹⁰⁴ Μαρίκα Κοτοπούλη, «Ἡ Πενθεσίλεια στό Θεάτρο τοῦ Λυκαβηττοῦ», ὁ.π., σ. 565.

¹⁰⁵ «Μιά ἐπιστολή τοῦ κ. Μ. Μαλακάση», ὁ.π., σ. 575.

προέρχεται από τά ἔγκατα τῆς ψυχῆς καί ἐπιβάλλεται, ὅπως ἐπιβάλλεται τό φῶς τοῦ ἡλίου, ἐπάνω εἰς ὅλα τά διανοήματα καί εἰς τάς ψυχάς σας, καί δέν συζητεῖται οὔτε ὑπάγεται εἰς τούς κανόνας τῆς λογικῆς,

ἀποτελοῦσε τό στήριγμα, ἀλλά καί τή βάση ἀποδοχῆς τῶν ιδεωδῶν τῆς 4ης Αὐγούστου, ἐνῶ ἡ ἀνωτερότητά της ἔναντι τῆς λογικῆς τεκμηριωνόταν μέ παραπομπή στήν ἱστορική συγκυρία: ἡ ἰσχύς τῶν Στάλιν, Χίτλερ, Μουσσολίνι —οἱ ὅποιοι δέν ἀναφέρονταν ρητά, ἀλλά ὑπονοοῦνταν μέ σαφήνεια— ἀποδιδόταν στή ζωηρή ἐκδήλωση τοῦ στοιχείου τῆς πίστης ἐντός τους, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς δρόμους στούς ὁποίους τοῦτο διοχετευόταν.¹⁰⁶ Ἄν μάλιστα, τό νεανικό ἀκροατήριό τύχαινε νά εἶναι καί ἐπιστημονικό, τότε οἱ πρός αὐτό παραινήσεις συμπλέκονταν μέ τόν προορισμό πού ἐπεφύλασσε ὁ Μεταξᾶς στήν τεχνικοεπιστημονική δραστηριότητα γενικά, δηλαδή τήν καλλιέργεια τῆς «ὑπερεθνικῆς ἐπιστήμης» μέ ἐθνικό τρόπο.¹⁰⁷ στήν κατεύθυνση αὐτή, ἡ ἐπιτήρηση τῶν φρονημάτων τῶν νέων ἐπιστημόνων καί ἡ ἀπό μέρους τους ἀπόρριψη τῶν ὑποτιμητικά ἀναφερόμενων ὡς «ἐξωτερικῶν» ἐλευθεριῶν, θεωροῦνταν, κατά τόν Μεταξᾶ, αὐτονόητες.¹⁰⁸

Στόν νέο ἐλληνικό πολιτισμό πού εὐαγγελιζόταν ὁ Μεταξᾶς, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος δέν θά καταλάμβανε τήν πρωτοκαθεδρία:

Καί πρό πάντων θέλομεν νά διαπλασθοῦν ρωμαλέα τά σώματά σας, ὅλων σας καί τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν. Δέν μπορεῖτε νά φτιάσετε οἰκογένεια μέ σώματα καχεκτικά καί ἀρρωστημένα. Μή λησμονῆτε ποτέ ὅτι τό ιδεῶδες τῆς φυλῆς μας ἦτο ὄχι μόνον νά παράγη μεγάλα πνεύματα, ἀλλά καί ὠραῖα καί δυνατά σώματα.

Καθώς γιά τόν Μεταξᾶ ἴσχυε ἡ ἐξίσωση νέος=φῶς τῆς ζωῆς, καλοῦσε:

Φέρετε τήν χαράν καί τήν ζωήν, τήν αἰσιοδοξίαν καί τόν ἐνθουσιασμόν μέσα εἰς τά σπίτια σας ὡς ἄτομα. Δέν εἶναι μικρόν πράγμα αὐτό, μέσα εἰς τούς γονεῖς σας, καί τούς μεγαλυτέρους ἀδελφούς σας νά φέρετε τήν χαράν καί τήν ἐλπίδα. Καί ὡς σύνολον, ἄς περνᾶτε ἀπό τούς δρόμους τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καί τῶν χωριῶν της, μέ τό μέτωπον ψηλά, μέ τό σῶμα εὐθυτενές, μέ τήν χαράν εἰς τά πρόσωπα καί μέ στρατιωτικό ρυθμό,

¹⁰⁶ Ι. Μεταξᾶς, *Λόγοι καί Σκέψεις*, ὁ.π., τόμ. 2, σ. 207-210 (λόγος πρός τούς πουδαστάς τῆς Παντείου, 29.11.1939).

¹⁰⁷ Ὁ.π., σ. 145.

¹⁰⁸ Ὁ.π., σ. 283-288 (λόγος ἐπί τῆ ὀρκωμοσίᾳ τῶν φοιτητῶν, 20.11.1937).

γιά νά δείχνετε εἰς τό Ἔθνος ποία εἶναι ἡ ἰσχὺς καί ἡ δύναμις αὐτοῦ [...]. Τέτοια πρέπει νά εἶναι ἡ Ἐθνική Νεολαία. Τέτοια πρέπει νά εἶσαι σύ σπουδάζουσα Νεολαία. Τέτοιες εἶναι καί οἱ Νεολαῖες ὄλων τῶν Κρατῶν πού βαδίζουν μπροστά. Δέν μπορεῖτε σεῖς νά καθυστερήσετε [...].¹⁰⁹

Μέ τόση χαρά, νιάτα, αἰσιοδοξία καί εὐεξία, φαντασία καί ἐξύμνηση τῶν ζωικῶν δυνάμεων στήν ἡμερήσια διάταξη δέν φαίνεται βάσιμη ἡ ἀπορία τοῦ Ἐλύτη ὅτι

[...] στά χρόνια τῆς Δικτατορίας, [...] ἡ λογοκρισία της, δέν ξέρω γιά ποιό λόγο, τό πιθανότερο ἀπό ἄγνοια, δέ μᾶς θεώρησε ποτέ ἐπικίνδυνους, καί δέν ἔφερε σχεδόν καμιά δυσκολία στήν πολλαπλή μας δραστηριότητα.¹¹⁰

Τέλος, διανοούμενοι πού ἐκκινούσαν ἀπό παραπλήσιες μέ τόν Μεταξᾶ ἀφετηρίες, ὅπως ὁ πολιτειολόγος Δ. Βεζανῆς, ὑποστήριζαν ὅτι προσανατολισμός τῆς ἐκπαίδευσης στά πλαίσια τῆς 4ης Αὐγούστου ἔπρεπε νά εἶναι ἡ ἐμφύσηση τῆς ἐπιθυμίας τῆς θυσίας, τῆς ἀντοχῆς στόν πόνο, τῆς ἀντιδημοκρατικῆς πίστης καί τοῦ μίσους γιά τά ἰδανικά τῶν ἄλλων προκειμένου νά ἀποκτήσει ἡ νεολαία ἐπιθετικότητα.¹¹¹ Μέ αὐτή τήν ἔννοια καί στό φῶς θέσεων τοῦ ἴδιου τοῦ Μεταξᾶ, ἀλλά καί διανοουμένων πού κινοῦνται στόν κύκλο του, δύσκολα μπορεῖ νά σταθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ Κ. Σαράντη ὅτι ὁ Μεταξᾶς οὐδέποτε σχολίασε τά φασιστικά κράτη οὔτε καί διακήρυξε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά δημιουργήσει ἕνα τέτοιο κράτος.¹¹²

¹⁰⁹ Ι. Μεταξᾶς, *Λόγοι καί Σκέψεις*, ὁ.π., τόμ. 1, σ. 72-75 (ὁμιλία πρὸς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, 10.10.1936).

¹¹⁰ Ὁδ. Ἐλύτης, «Τό χρονικό μιᾶς δεκαετίας», ὁ.π., σ. 371. Βλ. καί τὴ σχετικὴ μέ τὸν Ἐλύτη κρίση τοῦ Γ. Δάλλα ὅτι «[...] ἡ τεχνητὴ αἰσιοδοξία τῆς τεταρταυγουστιάτικης νεότητος τοῦ φουσκώνει κ' ἐκεῖνου τό λάφυρα [...]» (παρατίθεται στό Μ. Vitti, *Ἡ «γενιά τοῦ Τριάντα»*. Ἰδεολογία καί Μορφή, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 32000, σ. 152). Βλ. χαρακτηριστικά τό κλείσιμο μιᾶς ἐλυτικῆς πολεμικῆς ὑπὲρ τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ: «Τὴν ἡμέρα πού μιά παράταξη ἀνθρώπων μέ διεθνή πνευματικὸ ἐξοπλισμὸ θά προσπαθήσει νά κάνει μιά ἐσωτερικὴ καί γόνιμη αὐτοεκκαθάριση, σκύβοντας μ' ἀσίγαστον ἔρωτα στήν πατρικὴ γῆ, γιά ν' ἀνάψει ἀπὸ κεῖ τὴν καινούρια φλόγα τῆς νόησης, τὴν ἡμέρα πού θά προσαρμόσει τό καθαρὰ ἑλληνικὸ ὕλικὸ στά ἐκφραστικὰ μέσα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, πού πάνω ἀπὸ καθετὶ ζητάει θάρρος, εὐλικρίνεια κι ἐλευθερία, θά λάμψουν ἀπὸ παντοῦ οἱ εὐτυχισμένους δυνατότητες τῆς δημιουργίας ἐνός καινούριου καί πραγματικὰ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ» (Ὁδ. Ἐλύτης, «Οἱ κίνδυνοι τῆς ἡμιμάθειας», ὁ.π., σ. 468 — κείμενο τοῦ 1938).

¹¹¹ Δ. Σ. Βεζανῆς, «Δικαιώματα καί καθήκοντα τῆς νεολαίας ὑπὸ τό Νέον Κράτος», περ. *Τό Νέον Κράτος*, Σεπτέμβριος 1937, τχ. 1, τόμ. 1, σ. 22-27.

¹¹² Κ. Σαράντης, «Ἡ ἰδεολογία καί ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τοῦ καθεστώτος

Ἐπίλογος

Στόν δημόσιο λόγο τοῦ Μεσοπολέμου ἡ Νιότη λειτούργησε ὡς μεταφορά ζωτικότητας, ὑπόσχεση ἀνανέωσης καί ἠθικοπνευματικῆς ἐξυγίανσης. Συγκροτήθηκε στό λόγο τῶν διανοουμένων καί τῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς ἀπό τά «ὕλικά» τῆς ἀνησυχίας, τοῦ ὁράματος, τῆς ἀκμῆς καί τῆς αἰσιοδοξίας, τῆς ἐξύμνησης τῶν ὀργανικῶν καί δαιμονικῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς. Στούς αἰσθητικούς ἀντίποδες τῆς τοποθετήθηκαν οἱ «παρακμιακές» ὄψεις τῆς καβαφικῆς αἰσθητικῆς —καί ὁμοφυλοφιλίας—, καθῶς καί τῆς καρυωτακικῆς «μεμφμοιρίας»: στούς πολιτικούς, ἡ «σκουριασμένη» κοινοβουλευτική ρύθμιση καί ἡ ἀνάγκη γιά πολιτικές λύσεις πού θά διασφάλιζαν τή συλλογική λύτρωση. Συνυφασμένη μέ θεμελιώδεις τόπους τοῦ μοντερνισμοῦ ἡ σχετική ρητορική, ἀπέβλεψε στό νά εἰσαγάγει νέα ἰδεώδη —ἀπό μιά παραλλαγή τοῦ σοβιετικοῦ μοντέλου στά καθ' ἡμᾶς ὡς ποικίλες παραλλαγές τοῦ θάμβους τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος— ἐνσαρκωμένα ἀπό πολιτικές ἐκδοχές Κρατῶν-Καλλιεργητῶν, κατά Μπάουμαν (Baumann), πού ἀνέθρεφαν νέες καί ὑγιεῖς ὑπάρξεις, ἀναλαμβάνοντας ἐκσυγχρονιστικά ἐγχειρήματα.¹¹³

Στήν περίοδο τῆς Κατοχῆς, κατά τήν ὁποία πολλοί ἀπό τοὺς προαναφερθέντες διανοουμένους ἔπαιξαν σημαντικότερο πολιτικοἰδεολογικό ρόλο, ἡ ἔγνοια γιά τή Νιότη, πού πιά συνδεόταν καί μέ τά αἰτούμενα τῆς Ἀντίστασης, γινόταν ὀξύτερη.¹¹⁴ Ἀποδείχθηκε ὅτι ὁ Θεοτοκᾶς εἶχε δίκιο· πράγματι, ἡ ζωή —καί ἡ ἱστορία— διαθέτει τέτοια πολυμορφία, πού καθίσταται ἀδύνατο νά τοὺς ἐπιβληθοῦν «νεκρά σχήματα ἄκαμπτων ἐγκεφάλων». Μόνο πού αὐτό ἐπιφύλασσε ἐκπλήξεις ἀκόμα καί στοὺς ὑποστηρικτές τέτοιων ἀπόψεων: ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γ. Μαυρογορδάτος, ἀντί τῆς ἐπιζητούμενης «Τρίτης Κατάστασης», προέκυψε —μέσα καί ἀπό τίς ζυμώσεις τῆς δεκαετίας τοῦ '30— ἡ πραγματική, ἤτοι τό ΕΑΜ¹¹⁵ καί ἡ γιγάντωση τῆς

Μεταξᾶ», στό Θ. Βερέμης (ἐπιμ.), *Ὁ Μεταξᾶς καί ἡ ἐποχή του*, Εὐρασία, Ἀθήνα 2009, σ. 45-71.

¹¹³ Παρατίθεται στό R. Griffin, *Modernism and Fascism*, ὁ.π., σ. 183-185.

¹¹⁴ Α. Καστρινάκη, *Ἡ λογοτεχνία στήν παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Πόλις, Ἀθήνα 2005, σ. 197-200· Ὀντέτ Βαρών-Βασάρ, *Ἡ ἐνγλικίωση μιᾶς γενιᾶς. Νέοι καί νέες στήν Κατοχή καί τήν Ἀντίσταση*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 2009.

¹¹⁵ G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic*, ὁ.π., σ. 334-349.

νεολαίας του, τῆς ΕΠΙΟΝ. Ἐντούτοις, αὐτό δέν ἐπιτεύχθηκε ἐπειδή οἱ νέοι «ἀκροάστηκαν», καταπῶς ὑπέθετε ὁ Γληνός, τή φωνή τῆς ταξικῆς τους συνείδησης· ὁ τρόπος ἔκφρασης τῆς ζωῆς καί τῆς συνθήκης τους ἀκολούθησε περιπλοκότερους δρόμους.¹¹⁶

¹¹⁶ Ὀντέτ Βαρών-Βασάρ, *Ἡ ἐνηλικίωση μιᾶς γενιᾶς*, ὁ.π., σ. 82-113, 237-514.